

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
JURIDISKĀ FAKULTĀTE
KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU KATEDRA

Bakalaura darbs

**Nepilngadīgā cietušā un nepilngadīgā liecinieka
kriminālprocesuālās tiesības un pienākumi kriminālprocesā**

Saņemts

_____ katedrā

20___.g.___._____

Sekretāra (-es) paraksts

_____ PLK _____ nodaļas

___6___ . semestra studente

Sabīna Markova

sm12035

Zinātniskais vadītājs

Dr.iur., prof. **Ārija Meikališa**

RĪGA 2015

ANOTĀCIJA

Ar vien biežāk kriminālprocesa ietvaros parādās nepilngadīgas personas, kas ir kriminālprocesa dalībnieki. Galvenais, kas darba ietavros tiek pētīts ir nepilngadīgā cietušā un nepilngadīgā liecinieka kā kriminālprocesa dalībnieka tiesības, pienākumi un garantijas, kas ir aktuāls jautājums, ņemot vērā procesā esošās atšķirības un šo personu vecumu un brieduma pakāpi.

Darba mērķis ir apskatīt kā noriss kriminālprocess, kad tajā ir iesaistīti nepilngadīgi dalībnieki, tāpat kādi jauninājumi procesā ir nākuši klāt pēc iestāšanās Eiropas Savienībā pēdējos gados un kādas nepilnības būtu jānovērš un kādas normas jāpielāgo nacionālajai likumdošanai.

Darbs sastāv no 3 nodaļām un 3 apakšnodaļām. Darbs izstrādāts balstoties uz Latvijas Republikas normatīvajiem aktiem, pieejamās zinātniskās literatūras, juridiskajām publikācijām kā arī publiskās statistikas datiem. Darbā analizēta normatīvā regulējuma piemērošana praksē kā arī darba analīzes gaitā konstatētas normatīvā regulējuma nepilnības un apzinātas tiesību normu piemērošanas problēmas.

Darba noslēguma formulēti secinājumi un izvirzīti iespējamie risinājumi.

Atslēgas vārdi: kriminālprocess, cietušais, nepilngadīgais cietušais, liecinieks, nepilngadīgais liecinieks, tiesības, pienākumi.

ANNOTATION

More often criminal proceedings involve a minor, who is a party in the process. The general topic of the paper is to analyse a minor victim's and minor witness rights, obligations and guarantees as those of a party in criminal process, which is a topical issue, because of the differences in criminal procedure which depend on the age and the degree of maturity of these individuals.

The aim of the paper is understand how criminal process is regulated, when a party of the process is a minor. Also, to get acquainted with innovations in the process in recent years since accession to the European Union and analyse which gaps need to be eliminated and which norms adapted in national legislation.

The paper consists of an introduction, three chapters and three subchapters. The paper is based on the legislation of the Republic of Latvia, available scientific literature, legal publications and public statistical data. The paper analyzes the practical application of the normative regulation, also, during the analysis problems in the normative regulation and problems of application of relevant provisions have been identified.

At the end of this paper, conclusions have been formulated and possible solutions offered.

Keywords: criminal proceedings, the victim, minor as victim, witness, minor as witness, rights, obligations.

SATURA RĀDĪTĀJS

Ievads.....	1 lpp
(pēc elektroniskās versijas 5.lpp)	
1. Nepilngadīga persona kā kriminālprocesa dalībnieks.....	2 lpp
(pēc elektroniskās versijas 6.lpp)	
2. Nepilngadīgais cietušais kriminālprocesā	
2.1. Nepilngadīgā cietušā jēdziens.....	15 lpp
(pēc elektroniskās versijas 19.lpp)	
2.2. Nepilngadīgā cietušā tiesības, pienākumi un garantijas procesā.....	19 lpp
(pēc elektroniskās versijas 23.lpp)	
2.3. Nepilngadīgā cietušā pārstāvība.....	41 lpp
(pēc elektroniskās versijas 45.lpp)	
3. Nepilngadīgais liecinieks kriminālprocesā..	
3.1. Nepilngadīgā liecinieka jēdziens.....	44 lpp
(pēc elektroniskās versijas 48.lpp)	
3.2. nepilngadīgā liecinieka tiesības, pienākumi un garantijas.....	45 lpp
(pēc elektroniskās versijas 49.lpp)	
Kopsavilkums un priekšlikumi.....	54 lpp
(pēc elektroniskās versijas 58.lpp)	

IEVADS

Autore izvēlējās darba tematu par nepilngadīgajiem cietušajiem un nepilngadīgajiem lieciniekiem ar mērķi izpētīt Kriminālprocesa likuma normas, kuras regulē procesa norisi nepilngadīgo lietās, lai izanalizētu izanalizēt kādas kriminālprocesuālās tiesības un kriminālprocesuālie pienākumi piemīt nepilngadīgajam cietušajam un nepilngadīgajam lieciniekam. Darba galvenais uzdevums ir iztirzāt problēmjautājumus, kas pētniecības laikā var rasties likuma robu vai citas nekonsekvences gadījumā un sniegt autores ierosinājumus situācijas uzlabošanā. Temata izvēle tik pamatota arī ar mūsdienu sabiedrības tendenci plaši ievērot nepilngadīgo personu tiesības, nenoteikt papildus ierobežojumus un veicināt jauniešu, kuru vecums nav sasniedzis 18. gadu vecumu, individualizāciju. Autore uzskata, ka ir nepieciešams izcelt nepilngadīgo cietušo un liecinieku psiholoģisko pusi un noziedzīgā nodarījuma ietekmi uz tālāko socializācijas un emocionālās attīstības virzību.

Kā galvenie izpētes jautājumi autores darba ietvaros ir nepilngadīgā cietušā un nepilngadīgā liecinieka institūts un loma Latvijas normatīvajos tiesību aktos un sekundāri starptautiskajos dokumentos, kas atklāj īpatnības, kuras iezīmējas kriminālprocesa norises kārtībā, kad procesa dalībnieks ir nepilngadīga persona. Temata aktualitāti autore pamato ar Kriminālprocesa nepilnībām, kas neatklāj visas īpatnības, kuras var rasties, kad procesā ir iesaistīts nepilngadīgais.

Darbā tika izmantotas vairākas zinātniskās pētniecības metodes:

1. salīdzinošā metode- tiesību normu un dažādu autoru atziņu salīdzinājums;
2. sistemātiskā metode- tiesību normu savstarpēju kopsakaru meklēšana;
3. analītiskā metode- dažādu tiesību avotu un atziņu vērtēšana.

Darbs sastāv no 3 nodaļām un 3 apakšnodaļām un darba temata analizēšanā autore balstās uz Kriminālprocesā ietvertajām tiesību normām, Latvijas Republikas Satversmi, Bērnu tiesību aizsardzības likumu, atsevišķiem starptautiskajiem dokumentiem Eiropas Savienības ietvarā un tiesībzinātnieku rakstiem un viedokļiem.

1. NEPILNGADĪGA PERSONA KĀ KRIMINĀLPROCESA DALĪBNIEKŠ

Kriminālprocess, kā tiesvedības veids ir paredzēts personu tiesību nodrošināšanai, ko tām piešķir Krimināllikums un citi likumi, kurus pārkāpjot personai iestājas kriminālatbildība. Kriminālprocess paredz kompetentu iestāžu un amatpersonu darbību, kurai ir stingri noteikta kārtība un sistēma, kā arī attiecības, kuras izveidojas starp kriminālprocesuālajā darbībā iesaistītajiem procesa subjektiem.¹ Tātad kriminālprocess pats par sevi ir objektīvs un taisnīgs veids kā atrisināt ar noziedzīgiem nodarījumiem radušās situācijas, kur viens kriminālprocesa elements ir kompetentās iestādes un amatpersonas, bet otrs elements ir kriminālprocesa dalībnieki, kuri īsteno savu interešu pārstāvību vai aizstāvību.

Kriminālprocesa dalībnieki ir tās personas, kuras ir iesaistītas konkrētajā kriminālprocesā un tās var būt kā cietušie un to pārstāvji, tā aizturētie, aizdomās turamie un apsūdzētie un to aizstāvji, tā visas tās amatpersonas, kuras virza kriminālprocesu. Respektīvi, persona, kura ir iesaistīta kādā kriminālprocesā, kur tai ir kriminālprocesuālās tiesības un kriminālprocesuālie pienākumi ir konkrētā kriminālprocesa dalībnieks. Tie tiesībzinātnieki, kuri „kriminālprocesa dalībnieka” jēdzienu skaidro plašāk uzskata, ka ārpus iepriekš minētajām personām ir otra, liela grupa, kuru var uzskatīt par kriminālprocesa dalībniekiem. Tostarp tiek minētas lietā ieinteresētās personas, kuras aktīvi iesaistās procesa norisē un vēl tās personas, kuri ir lietā neieinteresētie procesa dalībnieki. Jebkuram no procesa dalībniekiem ir savas procesuālās funkcijas, kuras tas pilda. Kriminālprocesuālā funkcija tiek skaidrota kā kriminālvajāšana, aizstāvība un lietas izšķiršana tiesā, kuras ir kriminālprocesuālās darbības pamatfunkcijas. Tātad šīs ir tās kriminālprocesuālās funkcijas, kuras realizē cietušās personas, aizdomās turētie un apsūdzētie un procesa virzītāji kriminālprocesā. Kas attiecas uz citu procesa dalībnieku kriminālprocesuālajām funkcijām, tad ir noteikts, ka tiek izdalīta papildfunkcija, kuru veic liecinieki, eksperti, tiesas sēdes sekretārs, izpildot pierādīšanas līdzekļu un pierādījumu nostiprināšanas līdzekļu lomu, kā arī sekmējot saskarsmi starp procesa dalībniekiem. Viss augstāk minētais izveido no KPL izrietošo procesa dalībnieku tiesību un pienākumu kopumu, kurš tiek realizēts procesa ietvaros.

¹ Sk.: Ā.Meikališa, K.Strada „Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca”, Rīga, RaKa, 2000., 126.lpp

Katram no kriminālprocesa dalībniekiem ir savs statuss. Autores darba ietvaros tiks apskatīts cietušā statuss kriminālprocesā un liecinieka statuss kriminālprocesā, bet padziļināta uzmanība tiks pievērsta iepriekšminēto procesa dalībnieku nepilngadībai. Lai izskaidrotu, kas ir nepilngadība autore vērs uzmanību uz vācu filozofa Imanuela Kanta „apgaismības” skaidrojumu. Filozofs apgalvo, ka apgaismība ir iziešana no nepilngadības, citējot „(..) publika apgaismo pati sevi, tas ir gandrīz vai nenovēršami, ja vien tai ļauj brīvību. Jo tad vienmēr radīsies daži, kas domās paši, pat starp ieliktajiem lielā bara aizbildņiem radīsies daži, kas, nometuši nepilngadības jūgu, ap sevi izplatīs saprātīgas vērtēšanas garu par paša vērtību un ikviena cilvēka aicinājumu domāt patstāvīgi.”² Interpretējot filozofa vārdus paveras konceptuāls priekšstats, ka katra indivīda mūžā ir vecuma stadija, kas indivīds vēl nav sasniedzis pietiekamu brieduma pakāpi un patstāvīgi nespēj pieņemt lēmumus un apzināties pašam savas un citu indivīdu tiesības. Kā norāda vairāki likumi, tostarp Civillikuma 219.pants, tad nepilngadība abu dzimumu personām turpinās tik ilgi, kamēr tās sasniedz 18 gadu vecumu. Tāpat šā likuma 220. un 221.pants paredz sevišķus gadījumus, kad personu, kura nav sasniegusi 18.gadu vecumu var atzīt par pilngadīgu, tie ir:

- sevišķi svarīgu iemeslu dēļ, kad nepilngadīgā aizbildņi un tuvākie radnieki apliecina, ka viņš uzvedas nevainojami un spēj patstāvīgi aizsargāt un aizstāvēt savas tiesības un izpildīt savus pienākumus, nepilngadīgo var izsludināt par pilngadīgu arī pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas, bet ne agrāk, kamēr viņš sasniedzis pilnus 16 gadus;
- par pilngadīgu uzskatāma persona, kas likumā paredzētajā kārtībā stājusies laulībā pirms astoņpadsmit gadu vecuma, t.i., ja persona, kura vēlas doties laulībā, ir nepilngadīga, iesniegumam pievieno nepilngadīgās personas vecāku vai aizbildņu, vai attiecīgās bāriņtiesas rakstveida atļauju.³

Tātad ar nepilngadību apzīmē personas vecumu cilvēka dzīves periodā un nepilngadīga persona ir tā, kura ir jaunāka par 18 savas dzīves nodzīvotajiem gadiem. Savukārt kriminālprocesā nav tikai būtiski atzīmēt, ka ir jānodala nepilngadīga persona tās individuālo īpatnību dēļ, bet svarīgi ir atzīmēt, ka pēc Krimināllikuma 11.panta pie kriminālatbildības saucama fiziska persona, kura līdz noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas dienai ir sasniegusi 14 gadu vecumu. Mazgadīga persona, kas jaunāka par 14 gadiem pie kriminālatbildības nav saucama. Tātad

² Sk.: I.Kants „Kas ir apgaismība?”

Pieejams: http://labsa.awardspace.info/gram_plaukts/katalogs.php?f=21&p=1

³ Sk.: *Civilstāvokļa aktu likums: LR likums, Latvijas Vēstnesis, 2005. 1.aprīlis, nr. 52 (3210)*

attiecībā uz nepilngadīgo personu loku kriminālprocesā ir iespējams to izvērst, kas nozīmē ne tik vien kā apzīmēt visas tās personas, kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu par nepilngadīgām, bet izdalīt pēc kategorijām. Pirmkārt, personas, kuras nav sasniegušas 14 gadu vecumu, t.i., personas, kuras nav sasniegušas kriminālatbildības vecumu. Otrkārt, nepilngadīgās personas, kuras ir iespējams saukt pie kriminālatbildības.

Kriminālprocesa mērķis ir konstatēt noziedzīgā nodarījuma izdarītāju, tā izdarītā noziedzīgā nodarījuma kaitīgumu un piemērot atbilstošu sodu, nodrošināt cietušās personas interešu aizsardzību un pareizi piemērot likuma normas katras krimināllietas iztiesāšanā. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma (*turpmāk tekstā-KPL*) 1.pantu „*Kriminālprocesa likuma mērķis ir noteikt tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.*”

Kriminālprocesa uzsākšanas iemesli pēc KPL 196.panta 1.daļa var būt tādu ziņu iesniegšana izmeklēšana iestādei, prokuratūrai vai tiesai, kuras norāda uz noziedzīga nodarījuma esamību vai tādu ziņu iegūšana par kriminālprocesu atbildīgā iestādē. Ja ir zināmi tādi apstākļi, pie kuriem no noziedzīga nodarījuma ir cietusi nepilngadīga persona, respektīvi, persona, kas nav sasniegusi astoņpadsmit gadu vecumu, ar iesniegumu ir jāvērstas policijā kā arī ir iespējams vērsties bērnu tiesību aizsardzības institūcijās, kuras savas kompetences ietvaros ir tiesīgas vērsties tiesībaizsardzības iestādēs ar lūgumu uzsākt kriminālprocesu kā tas noteikts KPL 369.panta 2.daļas 4.punktā.

Izņemot KPL 369.pantā norādītos iemeslus, kad kriminālprocess var tikt uzsākts, šā panta 3. daļa norāda, ka par kriminālprocesa uzsākšanas iemeslu nevar būt anonīma informācija, vai informācija, kuras iesniedzējs atsakās atklāt informācijas avotu. Šāds noregulējums atvieglo procesa virzītāju darbu un ir labvēlīgs tā iespējamiem procesa dalībniekiem, jo tādējādi personas, kuras varētu tikt iesaistītas procesā bez pamata, tiek pasargātas no nepatiesu un maldīgu ziņu iesniegšanas, kas varētu nepamatoti aizskart to tiesiskās intereses. Tāpat KPL paredz iespēju, kad pilnvarotā amatpersona konstatē, ka nav pamata kriminālprocesa uzsākšanai un tā var atteikties uzsākt kriminālprocesu, ko paredz KPL 373.pants, savukārt pēc KPL iepriekš minētā panta 4.daļas, ja tiek konstatēts, ka noziedzīgu nodarījumu ir paveikusi nepilngadīga persona, kura nav sasniegusi 14 gadu vecumu, tiek pieņemts lēmums par atteikšanos uzsākt kriminālprocesu un

lietas materiāli tiek nosūtīti resoriskai pārbaudei jautājuma izlemšanai par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanu. Lai izprastu, kas ir resoriskā pārbaude autore vērš uzmanību uz monogrāfijas "*Administratīvās tiesības*" autora *J. Načičionis* resoru skaidrojumu kā kompetento iestādi kura var vērsties pret privātpersonu un resoram tiek piešķirta speciālā kompetence.⁴ Savukārt, *Valsts policijas koledžas Izglītības koordinācijas nodaļas profesionālās pilnveides grupas vecākais inspektors J.Fjodorovs* norāda, ka sašaurināti tulkojot kategoriju "kompetentās iestādes", par tām var uzskatīt izmeklēšanas iestādes un tādas ir, policija, prokuratūra, robežsardze un citas, bet, paplašināti tulkojot, var uzskaitīt jebkuras citas iestādes, kuras var pārbaudīt ienākošo informāciju, piemēram, Valsts ieņēmumu dienests, Valsts zemes dienests un citas institūcijas.⁵ Tas nozīmē, ka mūsu valsts likumdevējs ir paredzējis, ka kompetentās iestādes un to amatpersonas savas kompetences robežās var veikt atsevišķas darbības, kas nepieciešamības gadījumā kalpo par pamatu lēmuma par kriminālprocesa uzsākšanu pieņemšanai vai lēmumam par atteikšanos to uzsākt, pieņemšanu. Tāpat no KPL ir redzams, ka nepilngadīgas personas pirms 14 gadu vecuma nav saucamas pie kriminālatbildības, kas tāpat norāda uz kriminālatbildības vecuma robežu. Tomēr tas nenozīmē, ka persona, kas nav sasniegusi 14 gadu vecumu un tās personas, kuras nav sasniegušas 18 gadu vecumu nevar būt par kriminālprocesa dalībnieku. Kā norāda KPL, tad pilngadību nesasnējušas personas procesa dalībnieka statusu iegūst, ja:

- pret šādu personu ir izdarīts noziedzīgos nodarījums- cietušā statuss;
- šāda persona var sniegt nozīmīgas ziņas kādā lietā- liecinieka statuss;
- šāda persona pati ir paveikusi noziedzīgo nodarījumu- apsūdzētā statuss;

statuss;

kā arī jāmin tādas nepilngadīgās personas, kuras kļūst par kriminālprocesa dalībnieku, jo:

- ja personu tur aizdomās par tāda nozieguma izdarīšanu, par kuru Krimināllikumā ir paredzēts brīvības atņemšanas sods, tad ar faktiskās aizturēšanas brīdi- aizturētā statuss;
- persona zaudē aizturētā statusu, ja tā tiek atzīta par aizdomās turēto;
- persona zaudē aizturētā statusu arī tad, ja tā tiek atzīta par apsūdzēto noziedzīgā nodarījuma paveikšanā.

⁴ Sk.: *J. Načičionis „Administratīvās tiesības”, Rīga, Latvijas Vēstnesis, 2003, 171. lpp.*

⁵ Sk.: *J. Fjodorovs „Kas ir policijas resoriskā pārbaude” // Jurista Vārds, nr. 21(616), 25.05.2010.*

Kad nepilngadīgā persona nokļūst kādā no augstākminētajām situācijām iegūst kādu no augstāk minētajiem statusiem, tā kļūst par kriminālprocesa dalībnieku. Autore savā darbā vērs padziļinātu uzmanību uz nepilngadīgo cietušo un liecinieku kā kriminālprocesa dalībniekiem. Cietušais pēc KPL ir persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu nodarīts morāls, fizisks vai mantisks kaitējums un kura pamatojoties uz izmeklētāja, prokurora tiesas vai tiesneša lēmumu atzīta par cietušo un cietušais ir krimināllietā ieinteresētā persona. Savukārt nepilngadīgais liecinieks savu statusu iegūst pēc:

- izmeklētāja, prokurora, tiesa vai tiesneša aicinājuma;
- bez aicinājuma nopratinot uz vietas.⁶

Skaidrojot procesa dalībnieka jēdziena būtību autore atsaucās uz *Dr.iur., profesores Ā.Meikališas* pausto viedokli, ka procesa dalībnieks ir persona, kam ir procesuālās tiesības un pienākumi, kurš realizē kriminālprocesuālo darbību un savu tiesību vai pienākumu realizāciju ar citiem procesā iesaistītajiem dalībniekiem.⁷ Apskatītajā gadījumā rodas problēmjautājums- vai kriminālprocesā nepilngadīgajiem ir īpašs statuss, uz ko norāda kriminālprocesa normas, ņemot vērā viņu psiholoģisko īpatnību kopumu. Krimināllietās ar nepilngadīgajiem ir jāsekmē pilnīga un daudzpusīga noziedzīgā nodarījuma apstākļu izmeklēšana, jānoskaidro to izdarīšanas cēloņi un apstākļi, bet tai pašā laikā procesa virzītājam jāņem vērā procesa samērīgums ar nepilngadīgā personību un izdarītā noziedzīgā nodarījuma apstākļiem.

KPL nav sniedzis atsevišķu kārtību izskatot lietas par nepilngadīgo izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem un tāpat nav skrupulozi noteicis visas īpatnības, kas attiektos uz procesu, kad tā dalībnieks ir nepilngadīgais. Būtiskākais, kas jāuzsver attiecībā uz nepilngadīgo personu klātesamību kā procesa dalībniekam, ir īpatnības nopratināšanas kārtībā, tāpat attiecībā uz nepilngadīgo cietušo jārūnā par pārstāvja obligātumu un kriminālprocesa norises laiku. Turpretim apskatot nepilngadīgu personu liecinieka statusā svarīgākais ir ievērot nopratināšanas kārtības īpatnības.

Kā primāri nosaka *Bērnu tiesību aizsardzības likums (turpmāk tekstā- BTAL)*⁸ bērns ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu vai citādi nav izsludināta par pilngadīgu likumā noteiktajos gadījumos, tādu pašu nostāju pauž

⁶ Sk.: Ā.Meikališa, K.Strada „Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca”, Rīga, RaKa, 2000., 53., 148.lpp

⁷ Sk.: Ā. Meikališa „Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1.grāmata”, Rīga, RaKa, 2000., 184.lpp

⁸ Sk.: *Bērnu tiesību aizsardzības likums: LR likums, Latvijas Vēstnesis, 1998. 8.jūnijs, nr. 199/200*

ANO Bērnu tiesību konvencijas 1.pants, kurš nosaka, ka par bērnu tiek uzskatīts ikviens cilvēks, kas nav sasniedzis 18 gadu vecumu, ja vien saskaņā ar attiecīgiem tiesību aktiem pilngadība neiestājas agrāk.⁹ Tātad priekšlaicīga pilngadības pasludināšana notiek atsevišķos, paredzētos gadījumos, kad īstenojoties konkrētiem priekšnosacījumiem personu var atzīt par pilngadīgu pirms 18 gadu sasniegšanas. No tā ir izdarāms secinājums, ka šādā kārtībā par pilngadīgu atzītā persona ir pilngadīga arī tiesvedībā, kas savukārt nozīmē, ka KPL un citos likumos paredzētās nepilngadīgo personu tiesības un procesuālās īpatnības uz šādu personu vairs nav attiecināmas.

Personas vecums nav kļuvis aktuāls vien dēļ KPL ieviešanas un kriminālprocesa norises kā tādas, jo ir bijis aktuāls jau romiešu laikos. Kā vēl viens problēmjautājums, ko autore vēlās izcelt- ar kuru brīdi mēs varam uzskatīt un pieņemt, ka persona, kura vēl nav sasniegusi 18 gadu vecumu ir sasniegusi pietiekošu brieduma pakāpi un tā apzinās savu darbību raksturu, darbību sekas un spēj realizēt savas tiesības? Kā bija noteikts BTAL 3.pantā, tad izņēmuma gadījums, kad persona līdz 18 gadu vecumam var tikt atzīta par pilngadīgu ir īpaši likumā noteikti gadījumi vai stājoties laulībā pirms pilngadības sasniegšanas. Secinot no pastāvošā regulējuma, tad atrodam izņēmuma gadījumus, kad persona nebūdamā 18 gadus veca tiek uzskatīta par pilngadīgu. Vai tas, ka atsevišķos gadījumos persona ir veikusi tādas darbības, kuru rezultātā, likuma kārtībā, tā tiek izsludināta par pilngadīgu nozīmē šādas personas pietiekamo briedumu arī realizējot savas tiesības tiesā? Autore iepriekš minēja, ka nepilngadīgos kriminālprocesa dalībniekus nav pareizi iedalīt tikai „nepilngadīgajos”, bet gan tādos, kas nav sasnieguši kriminālatbildības vecumu, tātad līdz 14 gadiem, un, otrkārt, tādos, kas ir nepilngadīgi, bet saucami pie kriminālatbildības. Pamatojoties uz Hipokrāta teoriju, kas radās vēl romiešu laikos, tika izdarīti vairāki pētījumi par vecuma īpatnību attīstības posmiem, kas ļāva secināt, ka cilvēka ķermenis mainās ik pēc 7 gadiem un tas ļāva izdalīt trīs bērnu vecuma grupas:

infantes – bērni līdz 7 gadu vecumam, kas pilnīgi nenes atbildību par savu rīcībbspēju;

impubes – no 7 līdz 14 gadu vecumam vīriešu dzimuma bērni, bet līdz 12 gadu vecumam sieviešu dzimuma bērni- nosacītas rīcībbspējas vecums, kur katru

⁹ Sk.: ANO Bērnu tiesību konvencija: starptautisks dokuments, Latvijas Vēstnesis, 237 (5297), 2014. 28.novembris

reizi tika risināts jautājums, vai bērns izdarot noziedzīgu darbību *doli vel culpa capax* (no latīņu val.- bija spējīgs inkriminēt savas darbības) - spējis saprasts izdarīto;

minores – nepilngadīgie līdz 18 gadu vecumam, kuri skaitās rīcībspējīgi, bet tiek pakļauti vieglākam sodam.¹⁰

Tas no kura brīža mēs varam uzskatīt personu par krimināltiesiskos jautājumos saprātīgu būtni, kura apzināti veic vai neveic darbības, kuras tā apzinās un ir spējīga paredzēt un saprast konkrētas tiesiskās sekas ir grūti novērtēt, jo katram indivīdam ir citādāka fiziskā un intelektuālā attīstība, tomēr noskaidrojot pēc iespējas precīzāku to vecuma robežu, kad persona ir sasniegusi briedumu, respektīvi, kad tā var piedalīties procesā kā patstāvīgs tiesību subjekts un realizēt savas tiesības tā, ka tai netiek radīts psiholoģisks spiediens un no tā izrietošs kaitējums, būtu vieglāk pielāgot likuma normas un izvērtēt procesa norises veida piemērojamību konkrētai izskatāmajai lietai.

BTAL 2.panta 2.daļa norāda likuma galveno darbības virzienu paredzot, ka: „*šis likums regulē arī pamatnosacījumus, saskaņā ar kuriem kontrolējama bērna uzvedība un nosakāma viņa atbildība, tas reglamentē vecāku un citu fizisko un juridisko personu, kā arī valsts un pašvaldību tiesības, pienākumus un atbildību par bērna tiesību nodrošināšanu, nosaka bērna tiesību aizsardzības sistēmu un tās darbības tiesiskos principus*”. Kā arī šā panta 3.daļa reglamentē, ka valsts un pašvaldības organizē un arī kontrolē bērna tiesību aizsardzību visā valsts teritorijā. Kā likumā noteikts tā arī autoresprāt nav iedomājama situācija, kad bērna tiesību realizācija un to nodrošināšana netiktu veicināta ar valsts institūciju starpniecību. Kriminālprocess paredz, ka jebkurai nepilngadīgajai personai, kuru tur aizdomās par noziedzīgo nodarījumu ir tiesības uz obligātā aizstāvja piedalīšanos un šo tiesību nepilngadīgā persona var realizēt no aizturēšanas brīža līdz pat iztiesāšanas beigām. Savukārt citiem nepilngadīgajiem procesa dalībniekiem, kā cietušajam nav paredzēta noteikta pārstāvība, tās ir viņa tiesības pieaicināt sev juridiskās palīdzības sniedzēju, vai nolīgt advokātu. Vienīgais ko paredz tiesību normas ir atsaucoties uz KPL 104.panta 2.daļu, kur noteikts „*Ja kaitējums radīts nepilngadīgai personai, cietušo pārstāv:*

¹⁰ Sk.: Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве. Санкт-Петербург-Москва-Харьков-Минск. 2001, стр. 13

1) māte, tēvs vai aizbildnis;

2) viens no vecvecākiem, pilngadīgs brālis vai pilngadīga māsa, ja nepilngadīgais dzīvojis kopā ar kādu no viņiem un attiecīgais tuvinieks par nepilngadīgo rūpējies;

3) bērnu tiesību aizsardzības institūcijas pārstāvis;

4) tādas nevalstiskās organizācijas pārstāvis, kura veic bērnu tiesību aizsardzības funkciju”.

Šī panta 4.daļa paredz, ka pārstāvis, realizējot nepilngadīgā cietušā tiesības, pārņem tās pilnībā un pats cietušais tās realizēt nevar, atstājot nepilngadīgajam tiesības sniegt liecību un izteikt viedokli. Bet no 15 gadu vecuma sasniegšanas nepilngadīgā cietušā pārstāvis realizē tiesības kopā ar savu pārstāvamo, kā to nosaka KPL 107.panta 2.daļa. Likuma mērķis ir pilnvērtīgi un efektīvi veikt kriminālprocesu, kur ir būtiski ievērot optimāli saprātīgu procesa norises laiku un pielietot tādas procesuālos līdzekļus un metodes, kas vislabāk piemēroti konkrētajā procesā. Autore uzskata, ka 14 gadus nerasniegušam cietušajam pamatoti ir norādīts, ka tam nepieciešams pārstāvis, kas pārņem visas cietušā tiesības un realizē tās. Savukārt cietušais, kurš sasniedzis 15 gadu vecumu arī pats var ietekmēt procesa norisi un tikai daļēji nodot savu tiesību realizāciju savam likumiskajam pārstāvim vai pieaicinātam profesionālam juristam.

Katrai nepilngadīgai personai ir tiesības vērsties pēc palīdzības bērnu tiesību aizsardzības institūcijās, kuru kompetence ir bērnu tiesību aizsardzība. Tāpat jāpiemin ANO bērnu tiesību konvenciju, kura paredz, ka visas konvencijas dalībvalstis, Latvija tai skaitā, visās darbībās attiecībā uz bērniem neatkarīgi no tā, vai šīs darbības veic valsts iestādes vai privātas iestādes, kas nodarbojas ar sociālās labklājības jautājumiem, tiesas, administratīvās vai likumdevējas iestādes, primārajam apsvērumam jābūt bērna interesēm.¹¹ Kriminālprocesuālās darbības ir likumā noteiktās darbības, kuras veic krimināllietas izmeklēšanas, iztiesāšanas un sprieduma taisīšanas gaitā tās iestādes vai amatpersonas, kurām likums piešķir tādās tiesības.¹² Tātad, pilnvarotās amatpersonas, balstoties uz likumā paredzētajām

¹¹ Sk.: ANO Bērnu tiesību konvencija: starptautisks dokuments. Latvijas Vēstnesis, 1990. 20.novembris, nr.237

¹² Sk.: Ā.Meikališa, K.Strada „Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca”, Rīga, RaKa, 2000., 128.lpp

darbības robežām veic visas nepieciešamās darbības katrā krimināllietas stadijā, lai pēc iespējas ātrāk un efektīvāk atrisinātu krimināltiesisko strīdu.

BTAL 18.pants, kurš paredz bērna tiesību garantijas nosaka, ka tās tiek noteiktas šajā likumā, Satversmē, citos likumos un normatīvajos aktos kā arī Latvijai saistošajos starptautiskajos līgumos. Tā, piemēram, Latvijas Republikas Satversmes (*turpmāk tekstā- Satversme*) 89.pants, kurš skan: „*valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem*” ļauj secināt, ka Satversmē ierakstītās tiesības, kas atspoguļotas 8. nodaļā, ir iesakņojušās citos normatīvajos dokumentos un regulē arī nepilngadīgā procesa dalībnieka likumiskās tiesības, veidojot stabilāku un drošāku tiesisko sistēmu, būvējot stingrāku pamatu, jo parādās arvien vairāk papildinājumu un priekšlikumu, lai pilnvērtīgāk nodrošinātu procesā iesaistīto personu likumiskās intereses. Apskatot Satversmes 89.panta komentāru mēs sastopamies ar pamattiesību klasifikāciju pēc to tvēruma *ratione materiae* jeb pēc tiesību satura, un, kā noteikts 17. rindkopā, tad personai, tai skaitā tādai, kas nav sasniegusi pilngadību (*autora piez.*), ir procesuālās tiesības, kas paredz tiesības uz taisnīgu tiesvedību un uz atbilstīgu atlīdzinājumu tiesību aizskāruma gadījumā. Kā arī 18. rindkopā ir teikts, ka garantētās pamattiesības var iedalīt kategorijās pēc to tvēruma *ratione personae* jeb pēc personu loka, kam šādas tiesības ļauts baudīt. Pirmā kategorija, kurā ietilpst universālās pamattiesības un tās bauda ikviens Latvijas valsts jurisdikcijā esoša fiziska persona neatkarīgi no tās dzimuma, vecuma un citām individuālajām īpašībām un valstspiederības.¹³ Jebkura nepilngadīgā persona var prasīt valsts pozitīvo pienākumu nodrošināt tai pieeju krimināllietas izskatīšanai neatkarīgā un taisnīgā tiesā un kā paredzēts arī Satversmē, personai ir tiesības saņemt atbilstīgu atlīdzinājumu par tai radītajiem fiziskajiem, morālajiem vai materiālajiem tiesību aizskārumiem, ko tiesas ceļā nepilngadīgais cietušais var prasīt no aizskārēja un ko mēs aplūkosim nākamajā darba nodaļā.

Autoresprāt viena no KPL ietvertajām atšķirībām izskatot lietas, kur procesa dalībnieks ir nepilngadīgas personas, ir krimināllietas izskatīšanas laiks. Kā ir noteikts KPL 14.pantā, kur paredzētas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, panta 4.daļa paredz, ka: „ (...) *par noziedzīgu nodarījumu pret tikumību vai dzimumneaizskaramību, kurā cietušais ir*

¹³ Sk. Latvijas Republikas Satversme: LR likums: J.Rudevskis 89.panta komentārs, 25.lpp. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1.jūlijs, nr.43

nepilngadīgs, saprātīga termiņa nodrošināšanā ir priekšrocība salīdzinājumā ar līdzīgiem kriminālprocesiem, kuros cietušie ir pilngadīgas personas. Kriminālprocesam pret nepilngadīgu personu saprātīga termiņa nodrošināšanā ir priekšrocība salīdzinājumā ar līdzīgiem kriminālprocesiem pret pilngadīgu personu.” Pēc panta konstrukcijas ir secināms, ka kriminālprocesos, kur cietušais, būdams nepilngadīga persona, ir cietis no noziedzīga nodarījuma pret tikumību vai dzimumneaizskaramību, vai, kad nepilngadīga persona pati ir paveikusi noziedzīgu nodarījumu, tad kriminālprocesa pabeigšana saprātīgā termiņā ir prioritāra attiecībā uz citiem tāda veida procesiem, kur iesaistītās personas ir pilngadīgas. Autorei parādījās jautājums, kādēļ nepilngadīgie procesa dalībnieki viena procesa ietvaros nav vienlīdzīgi savās tiesībās? Ar to autore domā, ka nepilngadīgajam, kurš izdarījis noziedzīgu darbību, pēc likuma ir paredzēts profesionāls juridiskais aizstāvis, kurš aizstāv šādas nepilngadīgas personas intereses. Savukārt nepilngadīgajai cietušajai personai ir obligāts pārstāvis, kas nav profesionāls tiesību jautājumos. No likuma izriet, ka šādai personai ir atstātas tiesības uzaicināt juristu par saviem finansiālajiem līdzekļiem, ja cietusī persona to vēlas vai var atļauties. Autore viennozīmīgi nepiekrīt, ka nepilngadīgajam cietušajam netiek nodrošināta profesionāla palīdzība kriminālprocesa ietvaros. Kā tika minēts augstāk, tad ir konkrēti noziedzīgie nodarījumi, no kuriem cietušajam nepilngadīgajam ir tiesības uz advokātu procesā, bet šādu noziedzīgo nodarījumu uzskaitījums ir izsmeļošs. Šai sakarā autorei rodas jautājums- vai nepilngadīgā cietušā interešu aizstāvība ir mazsvarīgāka par aizturēto, aizdomās turamo vai apsūdzēto nepilngadīgo personu interesēm? Liktos pašsaprotami, ka jebkura krimināllieta, kurā iesaistītas nepilngadīgas personas, neatkarīgi no tā, vai noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir nepilngadīga persona, vai no tādām darbībām cietusī persona, vai kā viena tā otra puse ir nepilngadīgas personas, šāds kriminālprocess ir jāizskata nekavējoties un, tā ietvaros, ja nepieciešams, vajadzētu nodrošināt nepilngadīgajam kā fiziskā aprūpe, tā psihologa vai cita speciālista palīdzība, kur sevišķi svarīgi ir nodrošināt profesionāla jurista palīdzību šīs personas interešu aizsardzībai.

Izvērtējot autores pausto viedokli un KPL ietvertās normas par atšķirīgu kriminālprocesa norises laiku nepilngadīgo lietās veroties no Satversmes 91.panta tvēruma ir jāizceļ vienlīdzības principa darbība nepilngadīgo krimināllietu izskatīšanas gadījumos. Satversmes 91.pants, kurš nosaka, ka visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā un ka cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas. Šis pants sevī ietver vienlīdzības principa piemērošanu.

Kā izriet no Satversmes komentāru 91.panta satura tajā ir iekļauta vienlīdzības principa būtība un tā darbība, kā arī tā piemērošana un tajā ietvertā atšķirīgā attieksme. Kā jebkurai salīdzināmai situācijai, ja rezultāts ir citādāks nekā bijis iepriekš, šāda atšķirīgā attieksme ir jāpamato. Tamdēļ autore izceļ Satversmes 91.pantā iekļauto tēzi, ka ja attieksme salīdzināmajās situācijās ir atšķirīga, tādā gadījumā vienlīdzības princips tomēr nav pārkāpts tad, ja atšķirīgā attieksme ir attaisnojama. Un atšķirīgā attieksme divās salīdzināmās situācijās ir attaisnota, ja izpildās trīs kritēriji- tam ir saprātīgi iemesli, otrkārt, tai ir leģitīmi mērķi, treškārt, tā ir samērīga.¹⁴ Autore izcēla 91.pantā ietverto atšķirīgās attieksmes skaidrojumu, jo uzskata, ka šī panta saturs ir attiecināms arī uz nepilngadīgo kriminālprocesā un atbilst izvirzītajiem kritērijiem. Dotajā gadījumā likumdevējam būtu objektīvi iemesli paātrināt kriminālprocesa norisi un tas nosakāms pēc konkrētās lietas apstākļiem. Tāpat Satversmes komentāru 92.panta 77. rindkopā ir noteikts, ka, vai konkrētajā lietā ir ievērots saprātīga termiņa princips ir konstatējams izvērtējot visus konkrētās lietas apstākļus un īpatnības. Savukārt šā panta komentāra 114. rindkopā ir pateikts, ka neskaitot tiesas taisnīgumu un tās pieejamību ne mazāk svarīgs ir tiesvedības procedūras rezultāts, kuram jāgarantē iespēju cietušajam, kura tiesības tika aizskartas, saņemt tiesvedības beigās atbilstošu tiesisku gandarījumu.¹⁵ Tās ir cietušās personas garantijas, neskatoties uz šīs personas vecumu vai aizskāruma veidu, saņemt gandarījumu no tiesību aizskārēja. Tas nozīmē, ka arī nepilngadīgajam cietušajam procesa norise garantē taisnīgu tiesas izspriešanu un jebkāda kaitējuma novēršanu, kas ir kriminālprocesa viens no svarīgākajiem elementiem un pie šī elementa plašākas apskates mēs atgriezīsimies nodaļā par nepilngadīgajām cietušajām personām. Tomēr darba gaitā autore centīsies analizēt kā optimāli būtu iespējams izteikt Kriminālprocesa likuma pantus, kuri regulē nepilngadīgā institūtu procesā, lai pēc iespējas novērstu neskaidrības kriminālprocesuālajās attiecībās, kuru raksturs atbilst kriminālprocesuālo tiesību raksturam un īpatnībām. Attiecības tiesvedības gaitā, kas rodas starp kriminālprocesuālās darbības subjektiem, realizējas nevis patvaļīgi, bet gan noteiktā kārtībā, ko nosaka kriminālprocesuālo tiesību normas.¹⁶

¹⁴ Sk. *Latvijas Republikas Satversme: LR likums: E.Levits 91.panta komentārs, 96.lpp. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1.jūlijs, nr.43*

¹⁵ Sk.: *Latvijas Republikas Satversme: LR likums: J.Briede, I.Višķere, G.Litvins A.Bitāns, E.Danovskis 92.panta komentārs, 149.lpp. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1.jūlijs, nr.43*

¹⁶ Sk.: *Ā.Meikališa, K.Strada „Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca”, Rīga, RaKa, 2000., 131.lpp*

Eiropas Komisija (*turpmāk tekstā- Komisija*) sniedza paziņojumu “Ceļā uz ES stratēģiju par bērnu tiesībām”, kurā tika noteikta visaptverošs mērķu un metožu kopums, lai nodrošinātu bērnu tiesību ievērošanu Eiropas Savienības iekšējā un ārējā politikā un dalībvalstu darbību šajā jomā. Uz šo Komisijas paziņojumu 2010.gadā Latvijas sniedza savu viedokli, tā, piemēram, jautājumā par faktisko situāciju un bērniem draudzīgu tiesu sistēmu tika norādīts, ka saskaņā ar nacionālo tiesisko regulējumu cietušajiem bērniem ir jānodrošina atvieglota piekļuve tiesiskās aizsardzības līdzekļiem, tostarp, bezmaksas juridiskās konsultācijas un juridiskā pārstāvība. Piedalīšanās kriminālprocesā cietušajiem bērniem nedrīkst radīt papildu traumu. Tāpat atbildē parādījās atsauce uz KPL 14.pantu 4.daļu, kur noteikts, ka kriminālprocesā ir nostiprināts princips, ka lietās pret nepilngadīgo personu saprātīga termiņa nodrošināšanai ir priekšrocība salīdzinājumā ar līdzīgiem kriminālprocesiem attiecībā uz pilngadīgām personām.¹⁷ Autoresprāt Latvija, sniedzot atbildes uz Komisijas jautājumiem, ir pareizi norādījusi uz problēmu par lietas izskatīšanas termiņiem. Jo kā tika norādīts atbildēs un kā to paredz KPL-pašreizējais KPL regulējums nesniedz īpašas atrunas par lietas izskatīšanas termiņiem nepilngadīgo lietās attiecībā uz visiem nepilngadīgajiem procesa dalībniekiem. Tikai KPL 389.pants norāda uz lietas pabeigšanas termiņiem, pamatojoties uz noziedzīgā nodarījuma kvalifikācijas pamata, bet KPL 379.pants paredz gadījumu, kad pret noziedzīgā nodarījuma paveikušo personu nav iespējams pabeigt lietu saprātīgā termiņā, tad saskaņā ar augstākminēto pantu to var izbeigt, atbrīvojot personu no kriminālatbildības. Kā mēs varam secināt, tad šādu atrunu neesamība var paildzināt kriminālprocesa norisi, kas neatbilst nedz Eiropas Savienības tiesību aktos nostiprinātajiem mērķiem, nedz bērnu interešu ievērošanas priekšnosacījumiem izejot no nacionālajām tiesībām.

Lai precīzāk atspoguļotu nepilngadīgā procesa dalībnieka lomu kriminālprocesā vēršu uzmanību uz pētījumu, kuru veica biedrība „Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS” pētnieki, kur savu ieguldījumu veicis pētnieks Dr. Iur. Andrejs Judins, “Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības kontekstā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā”. Pētījuma ietvaros zinātnieki izteica viedokli, ka valsts demonstrē vēlmi pilnīgi kontrolēt kriminālprocesa norisi, nesamērīgi mazinot cietušā un sabiedrības lomu kriminālprocesā un krimināltiesību nozarē vispār. Tas

¹⁷Sk.: *Apspriežu dokuments par Eiropas Komisijas paziņojumu par bērnu tiesībām (2011.-2014. gads). Latvijas atbildes*¹. 3.lpp http://www.lm.gov.lv/upload/sabiedribas_lidzdaliba/atbildes_bern_ties.pdf

tiek argumentēts ar to, ka valsts uztic ar noziedzīgiem nodarījumiem saistīto konfliktu risināšanu profesionāliem juristiem, pozicionējot sabiedrību kā patērētāju, kuram tiek atstātas tiesības:

- vērot no malas kā valsts risina ar noziedzīgiem nodarījumiem saistītās lietas;
- paust viedokli par valsts rīcību;
- gaidīt un cerēt, ka problēmas risinājums būs labs un taisnīgs.¹⁸

Iepazīstoties ar tādu viedokli rodas jautājums, vai pati cietusī persona, būdama nepilngadīga ir pienācīgi nobriedusi un pārzina visas lietas būtību tādā tiesiskajā līmenī, lai patstāvīgi un kvalitatīvi būtu spējīga sevi pārstāvēt tiesā, realizējot visas savas tiesības? Autoresprāt tāda pārstāvība nevarētu tikt īstenota no pašas cietušās personas puses, jo ir jāņem vērā procesa specifiku, lietas faktiskos apstākļus un cietušās personas individuālās īpašības. Tas pats būtu attiecināms uz nepilngadīgā liecinieka kā procesa dalībnieka tiesību realizēšanu. KPL 146.panta 3.daļas, kur noteikts „*nepilngadīgo uz pratināšanu parasti aicina ar viņa likumiskā pārstāvja, mācību iestādes vai bāriņtiesas (pagasttiesas) starpniecību. Ja ir apstākļi, kas pamatoti liedz vai apgrūtinā izmantot šādu aicināšanas kārtību, nepilngadīgo aicina, neizmantojot minēto starpniecību*”. Kā mēs redzam, tad pēc KPL uz pratināšanas laiku, kad procesā iesaistītais liecinieks ir nepilngadīgs, būtu pieaicināms kāds no viņa likumiskajiem pārstāvjiem, mācību iestāde vai bāriņtiesas kompetentā persona. Tam, autoresprāt ir jābūt nevis paredzētam, bet skaidri noteiktam likumā, kur nav iespējama atruna, ka pie noteiktiem apstākļiem, kuri kaut kādā veidā var liegt vai apgrūtināt izmantot KPL 146.panta 3.daļā minēto liecinieka aicināšanas kārtību, tad šāds liecinieks pieaicināms neizmantojot šādu kārtību. Kādam no likumiskajiem pārstāvjiem, kas ir tēvs vai māte, vai mācību iestādes vai bāriņtiesas kompetentajai personai ir jābūt klāt nepilngadīgā liecinieka nopratināšanas laikā. Ja šāda kārtība netiks ievērota var rasties situācijas, kad minētā liecinieka liecībā būs nepilnības, var tikt pārkāpta paša liecinieka tiesību ievērošana vai šāds liecinieks var gūt psiholoģiska rakstura traumas. Šāds regulējums kārtējo reizi apstiprina, ka KPL ir nepilnības attiecībā uz nepilngadīgas personas kā procesa dalībnieka procesa norises kārtību.

¹⁸ Sk.: Biedrības „Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS” pētnieku kolektīvs par pētījumu „Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības kontekstā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā” 13.lpp

2. NEPILNGADĪGASI CIETUŠAIS KRIMINĀLPROCESĀ

2.1. Nepilngadīgā cietušā jēdziens

Kā nosaka KPL 95.pamat 1.daļa, tad cietušais var būt fiziska un arī juridiska persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, kas var izpausties kā morāls aizskārums, fiziskas ciešanas vai mantisks zaudējums. Tātad, lai persona tiktu atzīta par cietušo, sākotnēji tai ir jābūt noziedzīga nodarījuma rezultātā aizskartām tās likumiskajām tiesībām, kuras personai paredzētas un tiek aizsargātas ar Krimināllikuma normām. Kā tiek skaidrots, tad mantisks kaitējums ir ar noziedzīgām darbībām radīts jebkāds mantas samazinājums, zudums vai bojājums, kuru iespējams noteikt naudas izteiksmē.¹⁹ Fiziskas ciešanas ir jebkādas noziedzīgas darbības pret personas veselību un dzīvību. Šī nodarījuma tiešais apdraudējuma objekts ir cilvēka veselība- cilvēka ķermeņa orgānu un audu normāla funkcionēšana. Noziedzīgu nodarījumu pret personas veselību ir iespējams paveikt kā ar darbībām, tā ar bezdarbību.²⁰ Piemērs no ikdienas dzīves var būt, kad persona nokļūst tādā dzīvībai bīstamā situācijā, kurā tai bija iespējams palīdzēt, bet palīdzība netika sniegta- personu atstāja bezpalīdzības stāvoklī, kad bija iespējams tai palīdzēt. Atsevišķos gadījumos arī par tādu bezdarbību personu var saukt pie kriminālatbildības. Savukārt morālās ciešanas ir visdažādākās izpausmes, kuras personai rodas pārciešot noziedzīgo nodarījumu, piemēram, ir aizskarts personas gods un cieņa, personai rodas bailes, kauns vai nebijušas fobijas. Līdzīgi kā Civillikuma izpratnē, tā arī Krimināllikumā un kriminālprocesā definētais „morālais kaitējums” nav precīzi izmērāms un nosakāms naudas izteiksmē, jo, ņemot piemēru no dzīves situācijām nav precīzi nosakāma cilvēka ekstremitātes cena, vai, piemēram, kājas lūzuma vērtības ekvivalents. Tamdēļ par morālā kaitējuma kompensāciju ir pieņemts uzskatīt summu, kādu prasa cietusī persona par ārstēšanos, ja tāda nepieciešama, un atbilstoši personas psiholoģiskajam stāvoklim, lai mazinātu tai radītos pārdzīvojumus un sāpes. Atklāts paliek jautājums par to, vai cietusī persona, kura sniegs parību par fiziskā vai morālā kaitējuma atlīdzināšanu no tiesību pārkāpēja puses šādu apmierinājumu saņems? Bet to aplūkosim tālākā darba gaitā.

¹⁹ Sk.: Ā. Meikališa „Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1.grāmata”, Rīga, RaKa, 2000., 227.lpp

²⁰ Sk.: U.Krastiņš, V.Liholaja, A.Niedre „Krimināltiesības”, Rīga, 1999., 175.lpp

Tāpat augstāk minētā panta 2.daļa paredz, ka par cietušo kriminālprocesā nevar tikt atzīta persona, kurai morāls kaitējums nodarīts kā noteiktas sabiedrības grupas vai daļas pārstāvim, kas, autoresprāt, nozīmē, ka, piemēram, persona, kura kopā ar citu sabiedrības daļu ir piedalījusies streikos vai cita veida aktivitātēs, kas ir bijusi personas brīvprātīgā darbība, tā nevar attiecīgā nelabvēlīgā rezultāta gadījumā celt prasību par morālā kaitējuma nodarīšanu. Bet šā panta 3.daļa paredz, ka gadījumā, ja persona mirusi, tad cietušais kriminālprocesā var būt šīs personas pārdzīvojušais laulātais, kāds no personas augšupējiem- tēvs, māte, vecvecāki- vai kāds no lejupējiem- mirušās personas bērni, mazbērni- adoptētājs vai kāds no pirmās pakāpes sānu līnijas-īstie brāļi un māsas. Tātad, ja noziedzīgu darbību rezultātā cietusi persona ir mirusi, tās tuvākie radnieki var kļūt par kriminālprocesa dalībniekiem faktiski „*iestājoties*” mirušās personas vietā un realizējot tiesības uz taisnīgu tiesu un lēmuma taisīšanu konkrētajā procesā.

Kā paredz KPL, lai persona iegūtu cietušā statusu ir jābūt izpildītiem priekšnoteikumiem. Pirmkārt, KPL 96.panta 1.daļa nosaka, ka personu par cietušo atzīst izmeklētājs, prokurors, vai izmeklēšanas grupas dalībnieks ar savu lēmumu. Savukārt šā panta 3.daļa nosaka, ka par cietušo var atzīt tikai ar šīs personas vai tās pārstāvja rakstisku piekrišanu. Persona, kas tādu piekrišanu neizsaka un nevēlas būt par cietušo, iegūst liecinieka statusu. Savukārt tiesības, kuras persona var realizēt un iegūt cietušā statusu, tai ir līdz tiesas izmeklēšanas sākumam. Ir diskutabls jautājums, vai nepastāv atsevišķas situācijas, kad atzīšana par cietušo ir nepieciešama arī bez nodarījumā cietušās personas, vai tās pārstāvja, piekrišanas. Kā tiek regulēts KPL 7.panta 1.daļā, tad gadījumā, kad likumā nav noteikts citādāk, kriminālprocesu veic sabiedrības interesēs neatkarīgi no tās personas gribas, kurai nodarīts kaitējums. Un apsūdzību valsts vārdā īsteno prokurors. Tātad ir izdarāms secinājums, ka atsevišķos gadījumos, neatkarīgi, vai cietusi persona vērsīsies tiesībsargājošās iestādēs ar pieteikumu, lai lūgtu to atzīt par cietušo noziedzīgā nodarījumā vai nē, bet prokurors sabiedrības interesēs var uzturēt apsūdzību pret noziedzīgā nodarījuma izdarītāju. Autorei rodas jautājums- kas minētajā gadījumā notiek ar cietušās personas interešu ievērošanu, pieņemot, ka cietusi persona apsūdzību neuztur un procesu nevēlas. Ir iespējams izdalīt vairākas iespējamās situācijas, kad cietusi persona atsakās būt par cietušo un kļūst par liecinieku kriminālprocesā, vai, pēc prokurora iniciatīvas, cietusi persona, kas nebija gribējusi uzsākt procesu, tomēr piedalās tajā kā cietušais. Autoresprāt, nepilngadīga persona, kas ir cietusi no noziedzīga nodarījuma, pēc būtības ir sevišķs noziedzīgā

nodarījuma upuris. Tādas cietušā intereses un tiesības būtu jācenšas aizsargāt ar lielāku vērību, lai personai, pret kuru noziedzīgais nodarījums tika vērst, nepaliktu nopietnas psihiskās traumas uz visu tās atlikušo dzīvi.

Kā tiek uzsvērts zinātniskajā literatūrā un izskan daudzos tiesībzinātnieku viedokļos un veiktajos pētījumos, nepilngadīgā cietusī persona ir emocionāli un psihiski pakļauta lielai spriedzei, kuru tai radījis noziedzīgā nodarījuma izdarītājs un tālākā kriminālprocesa norise kopumā. Tātad, atkāroti uzsvērsim būtiskas lietas, kas jāatceras veicot kriminālprocesu, kurā iesaistīts nepilngadīgais cietušais. Izmeklētājam ir jārēķinās, ka cietušā psihiskā stāvokļa īpatnības rada reālu ietekmi uz atmiņu, gribu, emocionālo un fizisko izturību. Turklāt papildus stresu rada pati izmeklēšanas situācija kā frustrējošs apstāklis. Kā tiek skaidrots „frustrācijas” jēdziens- tas ir cilvēka psiholoģiskais stāvoklis, kuru izraisa neveiksmes pārdzīvojums, objektīvi nepārvaramas grūtības. Frustrācija robežojas ar afekta iestāšanos. Tā rodas konflikta situācijās un augsts frustrācijas līmenis var izraisīt personā dusmas, trauksmi, vilšanos, vainas sajūtu un citas nevēlamas izjūtas.²¹ Ja kopējā spriedze ir pārāk liela, bet atbalsts un palīdzība netiek sniegti vai netiek sniegti saprotamā un pieņemamā formā, psihiskais stāvoklis var nonākt līdz dezorganizētam līmenim ar vienaldzību, atteikšanos realizēt savas tiesības uz taisnīgumu un labklājību, vēlmi psiholoģiski un fiziski izolēties līdz pat notikušā noliegšanai un liecības maiņai. Cita neadekvāta frustrācijas reakcijas īpatnība ir zaudēta spēja atšķirt būtisko no mazsvarīgā un vērtību sajukums, kā rezultātā cietušais var pieprasīt taisnīgumu un kompensāciju neadekvātā vai nelegālā formā. Kā vēl viens secinājums ir tas, ka, ja cietušajam tiek dots gan pietiekams laiks, gan adekvāts atbalsts afekta stāvokļa normalizēšanai, tas ļaus viņam atgūt kontaktu ar realitāti, lai tas spētu sajūst sevi kā vienotu veselu personību, kas sekmēs nepilngadīgā cietušā psihiskā līdzsvara atgūšanu. Otrkārt, tā ir spēja adekvāti novērtēt pagātnes notikumus un sevi tajā, kas procesuālo darbību kontekstā nozīmē pareizi saprast un novērtēt noziedzīgās darbības, kurām cietušais ticis pakļauts.²²

Kā tika apskatīts šajā nodaļā, tad kriminālprocess, kurā figurē nepilngadīgais cietušais, pieprasa lielāku kompetento personu vērību un saudzību attiecībā uz nepilngadīgo. Procesa ietvaros galvenais mērķis ir palīdzēt cietušajam

²¹ Sk.: V.Semenkova, U.Miķelsons „Drošības psiholoģija”.

Pieejams: http://www.eksperts.gold.lv/Drosibas_psihologija.pdf

²² Sk.: I.Poudžuna „Psiholoģiskie faktori procesuālajās darbībās ar cietušo izmeklēšanas laikā” // // Jurista Vārds, nr. 42(547), 04.11.2008

realizēt no normatīvajiem aktiem un no starptautiskajiem dokumentiem izrietošās tiesības, atjaunot taisnīgumu un gūt apmierinājumu par tā aizskartajām tiesībām un likumiskajām interesēm. Vislielākā uzmanībā ir jāpievērš nepilngadīgā cietušā psihiskajam stāvoklim un mijiedarbībai, kura rodas no personas pārdzīvotā, kad tika paveikts noziedzīgais nodarījums un process, kurš ir ierosināts un prasa nepilngadīgā aktīvu iesaistīšanos un līdzdalību vēlākā laika posmā.

Tāpat tika apskatīti jautājumi, kuri saistīti ar nepilngadīgā pārstāvību un pārstāvju tiesībām. Kā problēmjaudājumu var minēt KPL 104.panta 4.daļu, kurā noteikts, ka, ja kaitējums nodarīts nepilngadīgai personai, tad visas cietušā tiesības pilnībā pieder viņa pārstāvim un cietušais patstāvīgi tās īstenot nevar, izņemot nepilngadīgā cietušā tiesības sniegt liecību un izteikt viedokli. Tātad, no minētā panta konstrukcijas izriet situācija, ka ja nepilngadīgais cietušais nevēlas ierosināt kriminālprocesu un tikt atzīts par cietušo, tad neatkarīgi no viņa paša gribas, tiesības uz procesa ierosināšanu būs viņa pārstāvjiem. Tika pieminēts, ka nepilngadīgajam cietušajam tiek atstātas tiesības sniegt liecību un izteikt viedokli. Respektīvi, var pastāvēt situācija, ka būs notikusi krimināli sodāma darbība, kuras rezultātā cietusī persona ir jaunāka par 14 gadiem un kura nevēlas uzsākt procesu. Par cietušo, kā to paredz KPL, personu var atzīt izmeklētājs, prokurors vai izmeklēšanas grupas dalībnieks, tātad, tās ir kompetentās personas, kurām jāuzklausā nepilngadīgā viedoklis, ja tas to vēlas izteikt. Tomēr, viedokļa izteikšana no paša nepilngadīgā puses neparedz iespēju tā pārstāvjiem atturēties no kādu tiesību izmantošanas, kuras pienākas pārstāvamajam nepilngadīgajam cietušajam. Kopsavilkumā rodas jautājums par to, kas realitātē ir nepilngadīgais cietušais, kad persona jaunāka par 14 gadiem? Tā var būt 14 gadus nenasniegusī persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu nodarīts kaitējums un to atzīst par cietušo procesā, kur tai rodas tiesības uz aizskartot tiesību atjaunošanu un citām procesuālajām garantijām. Tai pat laikā pašam cietušajam, kurš nav sasniedzis 14 gadus, nav nekādu „balss tiesību”, kuras var liegt vai ierobežot to pārstāvju darbības, kuras, pēc likuma, tiek veiktas nepilngadīgā interesēs un līdz 14 gadu vecumam ir pakļautas pārstāvim (*-jiem*).

Nepieciešamība noregulēt nepilngadīgā cietušā procesuālo rīcībspēju, paredzot robežas, kurās darbojas nepilngadīgā cietušā pārstāvji vai kompetentās amatpersonas vai iestāžu darbinieki, tādā veidā, lai neizslēgtu nepilngadīgo personu no aktīvo procesa dalībnieku vidus.

2.2. Nepilngadīgā cietušā tiesības, pienākumi un garantijas kriminālprocesā

Aplūkojot KPL normas un saskaroties ar jēdzienu „cietušais”, pēc šī jēdziena izpētes var secināt, ka cietušais ir gan persona, kura cietusi no noziedzīgā nodarījuma, gan persona, kas ir kriminālprocesa dalībnieks ar kriminālprocesuāli reglamentētu statusu. Savukārt, cietušās personas nepilngadība rada kriminālprocesuālās kārtības īpatnības un šīs īpatnības nosacīti var iedalīt trīs kategorijās:

1) nepieciešamība atklāt noziedzīgu nodarījumu un iegūt informāciju no nepilngadīgās personas;

2) nepieciešamība radīt papildus aizsardzību pašam nepilngadīgajam pret traumu, kuru var radīt nepilngadīgās personas iesaistīšana kriminālprocesā, kas izpaužas saskarsmē ar procesa virzītājiem, ar noziedzīgā nodarījuma veicējiem, ekspertīžu taisīšana, iesaiste publiskā tiesas procesā un citādāk;

3) nepieciešamība procesuāli kompensēt nepilngadīgā personīgi realizējamu procesuālo iespēju trūkumu, kas rodas no ierobežotas procesuālās rīcībspējas.²³

Primāri ir jānosaka, kādas tiesības piemīt cietušajam kriminālprocesā. Te var izdalīt vairākas tiesību grupas, kuras piemīt cietušajai personai. Pirmkārt, KPL 97.pants paredz cietušā tiesību vispārējos principus, kuri nosaka tādas tiesības, kā:

- ņemot vērā viņam nodarīto morālo aizskārumu, fiziskās ciešanas un mantiskā zaudējuma apmērus, piesaka šā kaitējuma apmēru un izmanto savas procesuālās tiesības morālas un materiālas kompensācijas gūšanai;
- kriminālprocesa ietvaros lietot savu dzimto valodu, bet, ja nepieciešams, bez atlīdzības izmantot tulka palīdzību, kā arī tiesības neliecināt pret sevi vai saviem tuviniekiem;
- tiesības uz pārstāvību kriminālprocesā;

²³ Sk.: Ā.Meikališa, K.Strada-Rozenberga „Kriminālprocess. Raksti 2005-2010”, Rīga, Latvijas Vēstnesis, 2010., 376.lpp

- cietušais visās procesa stadijās un visos tā veidos var izlīgt ar personu, kura radījusi viņam kaitējumu. Likumā paredzētajos gadījumos izlīgums ir pamats kriminālprocesa izbeigšanai;
- cietušajam ir tiesības nepiekrīst publiskot plašsaziņas līdzekļos procesuālo darbību laikā ar foto, video vai cita veida tehniskiem līdzekļiem fiksētu viņa attēlu, ja vien tas nav nepieciešams noziedzīgā nodarījuma atklāšanai.

Tāpat KPL 98.pants, 99.pants, 100.pants un 101.pants paredz cietušās personas tiesības pirmstiesas procesā, pirmās instances, apelācijas instances un kasācijas instances norises laikā. Savukārt KPL 436.pants nosaka, kādas tiesības ir cietušajam vienošanās procesā.

Kā pilnvērtīgam kriminālprocesa dalībniekam arī cietušajai personai ir likumā noteiktie kriminālprocesuālie pienākumi, kuri noteikti KPL 103.pantā un tie paredz, ka:

- cietušajam ir pienākums piedalīties izmeklēšanas darbībā, pilnvarotās personas norādītājā vietā un laikā;
- cietušajam ir pienākums pēc procesa virzītāja pieprasījuma nekavējoties rakstveidā paziņot savu sūtījumu saņemšanas pasta vai elektronisko adresi. Pa norādīto adresi cietušais saņem procesa virzītāja nosūtītos sūtījumus un bez kavēšanās ierodas pēc procesa virzītāja uzaicinājuma vai izpilda citus kriminālprocesuālos pienākumus.

No augstāk minētā ir redzams, ka nepilngadīgajam cietušajam ir likumā noteikti pienākumi. Tomēr nav skaidrots, kādas procesuālās sankcijas tam var tikt piemērotas par tam noteikto pienākumu neizpildīšanu, ņemot vērā cietušā nepilngadību. Piemēram, KPL trešā sadaļa raksturo un nosaka, kādā kārtībā procesa dalībniekiem ir iespējams un kā tiek piemēroti procesuālie piespiedu līdzekļi un sankcijas. No pastāvošās KPL redakcijas 244.panta 3.daļa, paredz, ka „*procesuālo piespiedu līdzekļi nevar piemērot nepilngadīgai cietušajai personai, kas cietusi no vardarbības, ko nodarījusi persona, no kuras cietusī persona ir materiāli vai citādi atkarīga, vai seksuālas izmantošanas, kā arī mazgadīgai cietušajai personai*”. Tādā gadījumā rodas jautājums kā ir ar citiem gadījumiem, kad cietušais ir nepilngadīga persona, respektīvi, kādi un kādā veidā tiek piemēroti piespiedu līdzekļi pienākumu neizpildes gadījumā. Tas nozīmē, ka, piemēram, neattaisnotas neierašanās gadījumā, kad cietušajam ir bijis pienākums ierasties pēc procesa virzītāja aicinājuma, bet tas savus procesuālos pienākumus nav izpildījis, tad nepilngadīgajam cietušajam var piemērot piespiedu

atvešanu, piemēram, kopā ar tā likumisko pārstāvi. Kā norāda KPL 103.panta 2.daļa, tad cietušajam nav pienākuma izmantot savas procesuālās tiesības un tas nozīmē, ka viņu nevar aicināt vai pakļaut piespiedu atvešanai, ja viņš netiek aicināts sakarā ar nepieciešamību piedalīties izmeklēšanas darbībās. Par liecināšanas īpatnībām jāmin cietušā tiesības neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem- saderināto, laulāto, bērniem, mazbērniem, vecākiem, vecvecākiem, brāļiem un māsām. Savukārt, ja kriminālprocesā iesaistītais cietušais nebūs sasniedzis 14 gadu vecumu, to nebrīdina par atbildību par atteikšanos liecināt un apzināti nepatiesas liecības došanu, jo šāda nepilngadīga persona nav sasniegusi kriminālatbildības vecumu (KPL 152.panta 3.daļa).

2012.gada 25.oktobra Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā Nr.2012/29/ES, kura tika aizstāta ar Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI, tika noteikti noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālie standarti. Tajā tika definēts, ka noziegums ir ļaundarība pret sabiedrību, kā arī cietušo individuālo tiesību pārkāpšana. Tāpat tika postulēts, ka noziegumos cietušos ir pienācīgā kārtā jāatzīst un tiem jāsniedz cieņpilnu attieksmi, pret tiem jāizturas iekļūstīgi un profesionāli, nekādā veidā tos nediskriminējot. Šajā kontekstā diskriminācija var izpausties un var tikt balstīta uz tādiem apsvērumiem kā rase, ādas krāsa, etniskā vai sociālā izcelsme, ticība vai pārliecība, valoda, tāpat ģenētiskās īpašības, politiskie vai jebkādi citi uzskati, izcelsme, invaliditāte, veselība, piederība kādai nacionālajai minoritātei, īpašums, vecums, dzimums, dzimuma izpausme, tā dzimumorientācija, uzturēšanās statuss. Tāpat tika norādīts, ka visā kriminālprocesa norises gaitā kompetentajai iestādei būtu jāņem vērā noziegumos cietušo individuālā situācija un neatliekamās vajadzības, piemēram, vecums, brieduma līmenis, dzimums, iespējamā invaliditāte, vienlaikus ievērojot un respektējot cietušo personu fizisko, garīgo un morālo neaizskaramību. Noziegumos cietušie, sevišķi, kad kriminālprocesā parādās nepilngadīgie, ir jāaizsargā no atkārtotas viktimizācijas, no iebiedēšanas un no atriebības, tiem būtu jāsaņem piemērots atbalsts, kas sekmētu to atlabšanu, un būtu jānodrošina pietiekama piekļuve tiesu sistēmai.²⁴ Direktīva paredz, ka dalībvalstis nodrošina, lai cietušie, saskaņā ar valsts procedūrām, laikus saņemtu individuālo novērtējumu, tādējādi

²⁴Sk: *Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/29/ES, ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI 9.pants*
Pieejams:
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1415200143924&uri=CELEX:32012L0029>

apzinoties vajadzību pēc īpašas aizsardzības, kas savukārt nozīmē to, ka ieviešot direktīvas prasības aizsargājamo cietušo loks ir jāpaplašina, kas nozīmē arī papildus procesuālo garantiju piešķiršanu no noziedzīgiem nodarījumiem cietušajām personām.²⁵ Tāpat tika vērsta uzmanība uz iepriekš minētās direktīvas par cietušo tiesībām plašāku skaidrojumu, kur tika sniegtas atbildes uz sekojošiem jautājumiem:

1. Kas ir īpaša aizsardzība, un kam ir tiesības to saņemt?

Skaidrojumā ir ietverts, ka ne visi cietušie vienādi tiek galā ar noziedzīgās darbības rezultātā gūtajām traumām un tādiem cietušajiem ir nepieciešama papildus palīdzība- speciālista atbalsta pakalpojumi. Direktīvas ieviesto nosacījumu kopums paredz, ka ir nepieciešams veikt cietušās personas individuālu novērtējumu, lai apzinātu tos cietušos, kuriem šāda papildus aizsardzība nepieciešama.

2. Kā dalībvalstis nolemj, kam šāda aizsardzība ir nepieciešama, respektīvi, kā tiek veikts cietušās personas individuāls novērtējums?

Pirmkārt, ir noteikts, ka visiem cietušajiem bērniem ir vajadzīga īpaša aizsardzība, jo viņi ir neaizsargāti pret sekundāru un atkārtotu viktimizāciju, iebiedēšanu un atbaidīšanu. Otrkārt, dalībvalstis veic individuālo cietušās personas novērtējumu pēc trīs kritērijiem: cietušo personu raksturojošās iezīmes, nozieguma veids vai tā rakstus un nozieguma izdarīšanas apstākļi. Kā tiek komentēts, tad pie individuālā novērtējuma vērā jāņem arī: nozieguma smagums (piemēram, cilvēku tirdzniecībā cietušajiem), nozieguma izdarīšanas motivācija, tostarp diskriminācija vai tā individuālās cietušās personas iezīmes, kuru dēļ noziedzīgs nodarījums paveikts (piemēram, piederība konkrētai etniskajai grupai vai invaliditāte), kā arī jebkādas attiecības starp cietušo un likumpārkāpēju, kas var padarīt cietušo par īpaši nepasargātu (piemēram, vecāku-bērnu attiecības).²⁶

Līdz ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā, Latvijai saskaņā ar šo dokumentu, kā Eiropas Savienības dalībvalstij, radās pienākums pieņemt tādas nacionālos likumus un citus normatīvos aktus, lai nodrošinātu cietušo pamattiesības un intereses. Faktiski var teikt, ka Latvijai, kā Savienības dalībvalstij,

²⁵ Sk.: Latvijas Universitātes 71. zinātniskās konferences rakstu krājums „Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade- kā rast pareizo līdzsvaru”, Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2013., 140.lpp

²⁶ Sk.: M.Makdonalda „Ziniet savas tiesības- direktīva par cietušo tiesībām”, 29.lpp

Pieejams: http://www.eujusticia.net/images/uploads/pdf/KYR_to_the_Victims_Directive_Latvian.pdf

nācās integrēt Savienībā pieņemtos tiesību aktus un tuvināt nacionālo likumdošanu Savienības kopējai likumdošanas politikai. Ja sākotnējie dokumenti piešķīra vispārīgu uzsvāru uz cietušās personas tiesību aizsardzību, tad nu jau tiek likts fokuss uz cietušo individuālo vajadzību nodrošināšanu. Tomēr šeit jāatzīmē, ka pašreiz Latvijā nepastāv visaptveroša cietušo atbalsta sistēma, kas darbotos, ievērojot cietušās personas tiesības un atbilstoši Eiropas Savienības noteiktajiem minimālajiem standartiem. Nav arī izveidota atbilstoša valsts politika, kas norādītu uz iespējamu tādas sistēmas izveidi, kas rada problemātisku situāciju, jo nav iespējams realizēt visus paredzētos noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus. Šo autoras viedokli var pamatot arī ar tiesībzinātnieku sniegto viedokli, ka šobrīd pastāv uzskats, ka pēc augstākminētās direktīvas ieviešanas ir izdalāmas divas cietušo tiesību, atbalsta aizsardzības pasākumu ēras- pirms direktīvas ieviešanas un pēc tās. Kā tiek norādīt, tad šobrīd ir iespējams runāt tikai par pirmajām izmaiņām cietušo tiesību jautājumā. Pirmkārt, ir iespējams noteikt to personu loku, kuras varēs tikt atzītas par cietušajiem. Tāpat ir teikts, ka ir izdalāmas divas lielākas cietušo grupas ar atšķirīgu tiesību apjomu- pilngadīgas personas un nepilngadīgas personas, kur otrajai grupai likumdevējs jau ir paredzējis lielāku pieaugušo personu iesaisti kriminālprocesā, lai nodrošinātu pilnvērtīgāku tiesību realizāciju. Tika norādīts uz iespējamām izmaiņām KPL likumā, pēc kurām būtu iespējams izdalīt vēl trešo cietušo grupu, jeb tiktu reglamentēts trešais to cietušo personu loks, kur tiktu apvienotas tādas personas, kurām identificējama vajadzība pēc īpašas aizsardzības. Trešajā cietušo personu lokā tiktu iekļautas nepilngadīgās personas. Tāpat pēc plānotiem grozījumiem pozitīva tendence iezīmējas pilnvarās, kuras dod procesa virzītājam iespēju atzīt cietušo personu par īpaši aizsargājumu pēc paša iniciatīvas, ja papildās noteikti kritēriji, kad pati cietušā personība, noziedzīgā nodarījuma veids, noziedzīgā nodarījuma apstākļi liecina, ka tas varētu būt nepieciešams. Nepieciešamā aizsardzība savā pamatidejā ir vērsta uz sekundāras viktimizācijas, apdraudējuma, iebiedēšanas un atriebības novēršanu.²⁷ Tāpat problēmas, saistībā ar cietušo tiesībām, nav tikai Latvijā, bet Eiropas kopienā vispār. Tā no 2011.gada 7.decembra Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinuma par tematu “Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai “Cietušo tiesību stiprināšana Eiropas Savienībā””

²⁷ Sk.: Biedrības „Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS” pētniece S.Sīle „Cietušo tiesību divas ēras”, publicēts 24.07.2014. Pieejams: <http://providus.lv/article/cietuso-tiesibu-divas-eras>

bija redzams, ka tiek paustas bažas par to, ka cietušie maz uzticas krimināltiesību sistēmai. Ir jāstiprina cietušo - it īpaši atkārtoti noziedzīgos nodarījumos cietušo - tiesības un ir nepieciešams iedzīvotājos veidot uzticēšanos, lai pārtrauktu viktimizācijas apburto loku.²⁸ Tas nozīmē to, ka noziedzīgos nodarījumos cietušo personu tiesības tiek paredzētas starptautiskos dokumentos un starptautiskā līmenī starp Eiropas Savienības dalībvalstīm un Latvija, esot Eiropas Savienības dalībvalsts, ir apņēmusies izpildīt šos cietušās personas tiesību aizsardzības minimālos standartus. Problēmas rada valsts sašķeltība un nenoteiktība cietušā tiesību ievērošanas un aizsardzības jautājumos, kas norāda uz vāji noregulētu cietušo atbalsta sistēmu, kuru nepieciešams pilnveidot nežēlojot līdzekļus. Tomēr, šajā sakarā jāmin 2015.gada 25.februārī, ar grozījumiem pārņemto Eiropas Savienības 2011.gada 13.decembrī pieņemto direktīvu nr. 2011/99/ES, kura nosaka vienotu regulējumu visām Eiropas Savienības dalībvalstīm saistībā ar citā dalībvalstī izdota Eiropas aizsardzības rīkojuma atzīšanu un izpildi. Tas turpmāk ļaus efektīvāk veikt aizsardzības pasākumus, lai nodrošinātu cietušā vai liecinieka aizsardzību no aizdomās turētā, apsūdzētā vai notiesātā iespējamās noziedzīgās darbības nākotnē.²⁹

Pēc augstākminētā aizsardzības rīkojuma tika grozīti un papildināti KPL panti attiecībā uz cietušā un liecinieka tiesībām. Jaunā redakcijā tika izteikts KPL 97.panta 3.¹ pants, kurš nosaka, ka „*cietušajam, viņa aizgādnim vai aizbildnim visās kriminālprocesa stadijās un visos tā veidos ir tiesības lūgt, lai tiek pieņemts Eiropas aizsardzības rīkojums, ja pastāv šajā likumā noteiktais Eiropas aizsardzības rīkojuma pieņemšanas pamats*”. Tāpat būtiska nozīme ir KPL 86.nodaļai „Eiropas aizsardzības rīkojuma atzīšana un izpilde un pieņemšana” 906.pantam- Eiropas aizsardzības rīkojums-, kura 1.daļa nosaka, ka „*Eiropas aizsardzības rīkojums ir Eiropas Savienības dalībvalsts kompetentās iestādes pieņemts lēmums veikt aizsardzības pasākumu, lai nodrošinātu cietušā vai liecinieka aizsardzību no aizdomās turētā, apsūdzētā vai notiesātā noziedzīgas darbības, kas var apdraudēt viņa dzīvību, fizisko vai psiholoģisko neaizskaramību, cieņu, personas brīvību vai dzimumneaizskaramību, neatkarīgi no cietušā vai*

²⁸Sk.: Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums par tematu “Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai “Cietušo tiesību stiprināšana Eiropas Savienībā”, 2011.

Pieejams:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:043:0039:0046:LV:PDF%20>

²⁹Sk.: Advokātu biroja „Borenius” tiesību apskats par 2015.gada februāri, sagatavots 16.03.2015

Pieejams: http://www.borenius.lv/static/Borenius_Likumdosanas_apskats_februaris.pdf

liecinieka (turpmāk — aizsargājamā persona) atrašanās vietas Eiropas Savienībā”. Bet šī panta 2.daļa nosaka, ka „*aizsardzības pasākums šīs nodaļas izpratnē ir aizdomās turētajam, apsūdzētajam vai notiesātajam piemērots tāds ar brīvības atņemšanu nesaistīts drošības līdzeklis vai alternatīva sankcija, kas paredz aizliegumu apmeklēt noteiktu apvidu, vietu vai teritoriju, aizliegumu kontaktēties ar aizsargājamo personu vai aizliegumu tuvoties aizsargājamai personai”.* Tātad, pēc 2015.gada 25.februārī pieņemtajiem grozījumiem KPL, kuri paredz cietušajam un lieciniekam, nodēvējot tos par aizsargājamām personām, garantijas pret atkārotu viktimizāciju un pasargā no noziedzīgā nodarījuma izdarītāja paša un no iespējamās noziedzīgās darbības nākotnē. Tas, autoresprāt, apliecina to, ka Latvijas likumdošana sāk pārņemt Eiropas izstrādātos vienotos normatīvus, kas attiecīgi ir izstrādāti un paredzēti adaptēšanai visās Savienības dalībvalstīs. Šo grozījumu mērķis ir izstrādāt vienotu aizsardzības mehānismu, kas darbotos visās dalībvalstu teritorijās. Tas dotu garantijas noziegumos cietušajiem un, tāpat, noziegumu lieciniekiem pret noziedzīgu nodarījumu izdarītājiem un pasargātu no atkārtotas viktimizācijas neskatoties uz noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas vietu, paša vainīgā atrašanās vietu un citiem apstākļiem, kas vairs nekavēs vainīgās personas sodīšanu un taisnīguma atjaunošanu.

Salīdzinot pašreizējo KPL regulējumu, saskaņā ar Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvu 2012/29/ES, kuru aizstāj Padomes Pamatlēmums 2001/220/TI, pamazām ir novērojamas izmaiņas, kur valstī pastāvošais nacionālais noregulējums tiek pakļauts konsolidēšanas procesam, lai novērstu nekonsekvenci esošajā nacionālajā likumdošanā ar starptautiskajiem tiesību aktiem. Piemēram, direktīvā par cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības noteiktajiem minimālajiem standartiem tieši attiecībā uz nepilngadīgajiem cietušajiem arī KPL paredz vienlīdzīgu attieksmi bez jebkādas diskriminācijas. Otrkārt, KPL, autoresprāt, daļēji regulē kārtību, kas paredzēta direktīvā par to, ka visā kriminālprocesa norises gaitā kompetentā iestāde ņem vērā noziegumos cietušo individuālo situāciju un neatliekamās vajadzības, arī vecumu, dzimumu, iespējamo invaliditāti un brieduma līmeni, vienlaikus pilnībā ievērojot viņu fizisko, garīgo un morālo neaizskaramību. Pozitīvā iezīme, kas ir reglamentēta KPL ir atspoguļota likuma pantos par atšķirīgu pratināšanas kārtību, kura piemērojama, pratinot nepilngadīgos. Kā norāda KPL 152.panta 1.daļa, ka „*nepilngadīgā cietušā pratināšana tiek veikta, cik drīz vien iespējams. Pratināšanu, ja iespējams, veic viens un tas pats izmeklēšanas darbības veicējs. Nepilngadīgā pratināšanas ilgums bez viņa piekrišanas vienā diennaktī nedrīkst pārsniegt sešas*

stundas, ieskaitot pārtraukumu”. Atšķirībā no citu kriminālprocesā iesaistīto cietušo, kuri ir pilngadīgas personas, pratināšanas īpatnības parādās:

1. aicināšanā uz pratināšanu. Pēc KPL 146.panta 1.daļas- personu uz pratināšanu aicina ar pavēsti vai citādā veidā, informējot, kas un kādā lietā aicina sniegt liecību, kā arī par neierašanās sekām, savukārt pēc šā panta 3.daļas nepilngadīgo personu uz pratināšanu parasti aicina ar viņa likumiskā pārstāvja, mācību iestādes vai bāriņtiesas (pagasttiesas) starpniecību. Tomēr tas ietver atrunu, ka ja šāda starpniecība nav iespējama, tad to neizmanto. Bet šā panta 4.daļā norādīts pants par īpaši aizsargājamas personas aicināšanu uz pratināšanu, kura tiek īstenota ar tās iestādes starpniecību, kura nodrošina personas speciālo aizsardzību.

Pie minētā regulējuma ir jāatzīmē, ka pašreizējais KPL neparedz, ka jebkura nepilngadīgā cietusī persona ir īpaši aizsargājama, kā to paredz iespējama jaunā redakcijā izteiktais KPL, kur visi nepilngadīgie cietušie varētu tikt klasificēti zem trešās lielās grupas- īpaši aizsargājamas personas.

2. Pratināšanas ilgums. Pēc KPL 148.panta- pilngadīgas personas pratināšanas ilgums bez šīs personas piekrišanas nedrīkst pārsniegt 8.stundas diennaktī, ieskaitot pārtraukumu. Savukārt pēc KPL 152.panta 1.daļas- nepilngadīgas personas pratināšana bez viņa piekrišanas nedrīkst pārsniegt 6.stundas diennaktī, ieskaitot pārtraukumu.

3. Par nepilngadīgā cietušā pratināšanas īpatnībām jāmin arī KPL 152.panta 1.daļā noteiktais, ka nepilngadīgā pratināšana veicama pēc iespējas ātrāk un pratināšanu veic viens un tas pats izmeklēšanas darbību veicējs. Tāpat šā panta 2.daļā ir noteikts, ka pratināšanas veicēja ir jābūt ar speciālām zināšanām par saskarsmi ar nepilngadīgo kriminālprocesa laikā. To var pamatot ar to, ka nepilngadīgā cietušā personības īpatnības un psihiski emocionālais stāvoklis ir noteicošais, vai cietušais spēs liecināt un cik kvalitatīva būs šī liecība. Īpaša ir nozīme šiem faktoriem, jo lai maksimāli efektīvi vadītu kriminālprocesu, nepieciešams ne tikai prasmīgi veikt procesuālās darbības, bet procesa virzītājam arī jānovērtē kā veicamās procesuālās darbības ietekmē cietušo. Ir nepieciešams izprast visu saistīto apstākļu kopumu, kas ietekmē cietušā, kā procesa dalībnieka, sociālo un psiholoģisko aktivitāti. Un šajā sistēmā ietilpst cietušais kā persona ar savām psiholoģiskajām īpatnībām un pieredzi, gan izmeklētājs kā aktīva persona un kriminālprocess ar savu gaitu un mērķiem, gan noziedzīgais nodarījums ar tā

raksturu, gan citu procesa dalībnieku un sabiedrības attieksme uz visu iepriekš minēto.³⁰ Tātad, nepilngadīgajam cietušajam ir jānodrošina zinoša, ar speciālām zināšanām apveltīta, izmeklētāja klātesamība pratināšanas laikā, ko nepieciešams realizēt ņemot vērā nepilngadīgā cietušā psiholoģiskās īpatnības. Tāpat no KPL 152.panta 2.daļas pratināšanas īpatnībām izriet, ka nepilngadīgo personu pratina pedagoga vai psihologa klātbūtnē. Autoresprāt, šī panta attiecīgās daļas ietvertais teikums ir vērtējams daļēji pozitīvi. Psihologs, kā speciālists ar augstāko izglītību psiholoģijas zinātnē, ir speciālists ar padziļinātām zināšanām par cilvēku, cilvēka uzvedību, jūtu pasauli, domāšanas veidu, uzvedību un attiecībām ar citiem cilvēkiem³¹, ir atbilstošs speciālists kriminālprocesa ietvaros, kurš ir spējīgs palīdzēt un sniegt nepieciešamo atbalstu nepilngadīgajam cietušajam pratināšanas laikā, vienlaicīgi koordinējot izmeklētāja jautājumu raksturu un intensitāti. Pedagoģs, kā to nosaka Izglītības likuma 1.panta 16¹ punkts, ir fiziskā persona, kurai ir šajā vai citā izglītību reglamentējošā likumā noteiktā izglītība un profesionālā kvalifikācija un kura piedalās izglītības programmas īstenošanā izglītības iestādē vai sertificētā privātp praksē. Tātad, ja „*tautas valodā*” interpretējam kas ir pedagogs, tad tā ir persona, kura ieguvusi nepieciešamo izglītību, lai strādātu skolās ar audzēkņiem un pieņemot, ka kriminālprocesa likumā lietotais termins „pedagoģs” apzīmē šādu personu, tad autore nepiekrīt, ka tādas personas pieaicināšana ir lietderīga. Pirmkārt, izejot no autores pieredzes, daudzi pedagogi, kuri nodarbojas ar audzēkņu skološanu, vai izglītību kopumā, ir maz ieinteresēti savu audzēkņu ārpusklases aktivitātēs. Tas nozīmē, ka daudzi pedagogi ne tik vien nesniegs papildus informāciju par audzēkni, bet var izrādīt zināmu skepticismu vai neatbalstīšanu, ņemot par pamatu savu subjektīvo novērojumu mācību iestādes sienās. Šo personu pieaicināšana, autoresprāt, būtu nopietni jāizvērtē no psiholoģiskā skatupunkta, balstoties uz pašreiz pastāvošo situāciju skolās un pedagoģu-bērnu savstarpējām attiecībām tajās.

Kā norāda KPL 152.panta 3.daļa, tad personai, kura nav sasniegusi 14 gadu vecumu neiestājas atbildība par atteikšanos liecināt vai nepatiesu ziņu sniegšanu. Tas pamatoti izdala divas grupas nepilngadīgo institūtā. Personas, kuras ir jaunākas par 14 gadiem, kuri ir mazgadīgie kriminālprocesa ietvaros, un personas virs 14 gadiem, bet līdz 18 gadiem, kuri ir nepilngadīgie kriminālprocesa ietvaros. Kā tas

³⁰ Sk.: I.Poudžuna „*Psiholoģiskie faktori procesuālajās darbībās ar cietušo izmeklēšanas laikā*” // *Jurista Vārds*, nr. 42(547), 04.11.2008

³¹ Sk.: K.Veckrāce „*Kas ir psiholoģis*”. Pieejams: <http://www.psihologe.lv/ka-atskirt/kas-ir-psihologs>

izriet no KPL, tad personas, kuras nav sasniegušas 14 gadu vecumu ir atsvabināmas no kriminālatbildības, kura var iestāties, piemēram, par nepatiesu ziņu sniegšanu. Šāda atruna, attiecībā uz 14 gadus nenasniegušo, ir tamdēļ, ka nepatiesu ziņu sniegšana ir kriminālsodāma darbība, jo, kā noteikts Krimināllikuma 298.pantā, tad personas ziņošana par noziedzīgu nodarījumu paredz tiesiskās sekas un nepatiesu ziņu sniegšana paredz kriminālatbildību, savukārt Krimināllikuma 297.pants nosaka, ka par nepatiesu uzdošanos par cietušo ir paredzēts personu sodīt ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, piespiedu darbu vai ar naudas sodu. Bet šā panta 4.daļa paredz izņēmuma gadījumu, kad pratināšana 14 gadus nenasniegušai personai var atstāt nelabvēlīgu iespaidu uz šīs personas psihi, ņemot vērā noziedzīgā nodarījuma raksturu un apstākļus, tad tieša pratināšana izdarāma tikai ar izmeklēšanas tiesneša atļauju, bet tiesā- ar tiesas lēmumu, savukārt, KPL 153.pants nosaka kārtību, kad nepilngadīgā pratināšana ir veicama tikai ar psihologa starpniecību un tā attiecas uz 14 gadu vecumu nenasniegušu personu.

Jebkurā gadījumā kā pratināšana, tā visas citas procesuālās darbības, kā konfrontēšana ar aizdomās turamo, liecību pārbaudes, liek nepilngadīgajam cietušajam izjust satraukumu un bailes. Psihiskais stāvoklis ir psihiskās darbības kopums noteiktā laika posmā, kas raksturo cietušā psihiskos procesus un uzvedību kopsakarā ar pārdzīvoto. Ir veikti vairāki salīdzinošie pētījumi, kuri parādījuši kā cietušā stāvoklis būtiski mainās no pirmās pārdzīvotās noziedzīgā nodarījuma epizodes līdz sprieduma pasludināšanai. Pēc veiktajiem pētījumiem ir izdalāmi trīs posmi no kuriem pirmais ir psihiskais stāvoklis noziedzīgā nodarījuma laikā, kur liela nozīme ir noziedzīgā nodarījuma dinamikai. Otrais posms ir laika periods no noziedzīgā nodarījuma nākšanas atklātībā līdz kriminālprocesa uzsākšanai, kur norādīts, ka tā ilgums var būtiski ietekmēt stāvokļa negatīvo pusi. Visbeidzot arī trešais posms- pirmstiesas un tiesas izmeklēšanas laika periods. Šo trīs nosaukto posmu laikā liela nozīme ir paša cietušā individuālajām īpašībām, nozieguma raksturam un tā dinamikai, un likumpārkāpēja personībai.³² Veiktie pētījumi tikai kārtējo reizi norāda uz nepilngadīgas personas sevišķo stāvokli kriminālprocesā, jo, nevar noliegt, ka visa kriminālprocesa gaitā ar šādām personām ir nepieciešams apieties citādāk, nekā to paredz KPL pilngadīgajām personām salīdzināma kriminālprocesa ietvaros. Tas nozīmē, ka ne vien KPL ir nepieciešams veikt

³² Sk.: I.Poudžuna „Psiholoģiskie faktori procesuālajās darbībās ar cietušo izmeklēšanas laikā” // // *Jurista Vārds*, nr. 42(547), 04.11.2008

attiecīgu normu grozījumus, lai uzlabotu kriminālprocesa, kurā iesaistītas nepilngadīgas personas, kvalitāti un bērnu tiesību ievērošanu un psihiskā stāvokļa normalizēšanu, bet arī amatpersonām, kuras šo procesu veic, ir jābūt pietiekoši kvalificētām, lai viņu paveiktais darbs būtu pēc iespējas labāks un humānāks attiecībā uz nepilngadīgajiem cietušajiem.

Komisija, sniedzot paziņojumu “Ceļā uz ES stratēģiju par bērnu tiesībām” un Latvijas atbildēs par panākumiem, ievērojot Komisijas iniciatīvas ES dalībvalstu teritorijā, aizskāra arī jautājumus attiecībā uz amatpersonu kvalifikāciju darbā ar bērniem. Vienā no saviem jautājumiem Komisija jautāja, vai dalībvalstu tiesu sistēmā nodarbinātās personas ir atbilstoši apmācītas, lai risinātu jautājumus par bērnu tiesībām un vajadzībām tiesas procesos un lēmumu pieņemšanā. Uz to Latvija norādīja, ka ievērojot BTAL 20.panta 1.daļu valstij ir pienākums nodrošināt, lai lietas, kas saistītas ar bērna tiesību aizsardzību, visās valsts un pašvaldību institūcijās izskatītu speciālisti, kuriem ir nepieciešamās zināšanas šajā jomā. Vēl jo vairāk tika norādīts, ka šāda prasība ir attiecināma uz jebkuru krimināllietu, kurā ir iesaistīts bērns. Tomēr, tik atzīts, ka ne visi speciālisti šādas nepieciešamās zināšanas ir apguvuši un tika uzsvērts, ka tādas speciālas apmācības būtu nepieciešamas tiesnešiem, policijas darbiniekiem un prokuroriem, jo ir jāizprot ne tikai juridiskie aspekti, bet arī bērna psiholoģiskās īpatnības. Tāpat, kā tas zināms no autores pieredzes, tā arī tika norādīts paziņojumam sniegtajās atbildēs, ka ik gadu notiek tiesnešu apmācības, kuru ietvaros tiek skaidrotas aktualitātes, izmaiņas un iespējamie likumprojekti, kā arī tiek celta tiesnešu kvalifikācija, paverot arvien jaunu skatu uz tendencēm, kas parādās nacionālajā likumdošanā un starptautiskajā mērogā, kas nozīmē starptautisko un nacionālo tiesību konsolidēšanu. Tāpat šādas apmācības paredzētas arī prokuratūrai un bija teikts, ka apmācīt paredzēts daļu sociālo dienestu darbinieku, bāriņtiesu darbinieku, pašvaldību un Valsts policijas iestāžu darbiniekus.³³ Tas nozīmē, ka likumdevējs ir apzinājies nepilngadīgo kriminālprocesa īpatnības un ir spēris pirmos soļus tā kvalitātes celšanai, jo pretējā gadījumā, amatpersonas, kuru kompetencē ir virzīt šādu specifisku kriminālprocesa, nespētu pilnvērtīgi novest lietu pie taisnīga iznākuma, ja kompetentajām personām pietrūkst zināšanu un izpratnes par attiecīgo lietu kategoriju. Diemžēl te ir jānorāda uz nepietiekamiem budžeta resursiem, uz

³³ Sk.: *Apspriežu dokuments par Eiropas Komisijas paziņojumu par bērnu tiesībām (2011.-2014. gads). Latvijas atbildes*¹. 9.lpp Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/sabiedribas_lidzdaliba/atbildes_bern_ties.pdf

kuriem ir atsaukusies arī mūsu valsts, attiecībā uz amatpersonu kvalifikāciju celšanu un apmācību programmām. Autorei ir grūti spriest cik lielas naudas summas tik novirzītas šīs nozares vajadzībām un dažādu apmācības programmu izstrādēm, tomēr apmācības, kuru ietvaros ir paredzēts uzlabot kopējo sabiedrības interešu īstenošanu un, sevišķi, bērnu tiesību un interešu ievērošanu, ir pietiekams pamats uzskatīt, ka šādiem resursiem ir jābūt pieejamiem.

Jau iepriekš autore pieminēja, ka kriminālprocesa ietvaros pastāv vairākas procesa vienkāršošanas iespējas. Kā viena no tām ir izlīgums kriminālprocesā. Autore vēlas veikt nelielu izpēti par izlīgumu, kā kriminālprocesa pabeigšanas veidu, kas attiecas uz kriminālprocesu, kurā iesaistīta nepilngadīga persona.

Kā minēts zinātniskajā literatūrā, uz kuru autore balstīsies arī turpmāk, tad izlīgums kriminālprocesā apzīmē gan samierināšanas procedūru, gan arī tā tiesiskās sekas.³⁴ Kā tiek reglamentēts, tad izlīgums var nozīmēt gan vienošanos ar sertificēta starpnieka palīdzību, ko sauc par meditāciju, gan ar paša cietušā un likumpārkāpēja samierināšanos, kur nav iesaistītas trešās personas. Mediācijas process, pēc Mediācijas likuma 1.panta 1.punkta ir brīvprātīgas sadarbības process, kurā puses cenšas panākt savstarpēji pieņemamu vienošanos savu domstarpību atrisināšanai ar mediatora starpniecību. Bet Mediācijas likuma 1.panta 4.punkts nosaka, ka mediators ir pušu brīvi izraudzīta fiziskā persona, kura ir piekritusi vadīt meditāciju.

Latvijas krimināltiesībās izlīgums pārsvarā tiek saprasts ar cietušās personas un noziedzīgā nodarījuma izdarītāja samierināšanos un samierināšanās tiesiskajām sekām. No savas teorētiskās pieredzes, kuru autore ieguvusi mācoties, varētu teikt, ka izlīgums ir vienkāršots kriminālprocesa pabeigšanas veids, jo, pārsvarā gadījumā, kā to paredz arī KPL, izlīgumam iestājoties process ir jāizbeidz. Protams, arī KPL pastāv gadījumi, kad izlīgums attiecīgajā kriminālprocesā nav iespējams, vai, piemēram, izlīguma gadījumā procesa virzītājam tiek atstāta rīcības brīvība, kad tam ir iespēja procesu izbeigt vai turpināt. Pēc autores izpratnes izlīgums tiek īstenots, kad cietusī persona pārrunu ceļā, vai, iesaistoties trešajai personai, vienojas ar likumpārkāpēju par noteiktiem priekšnoteikumiem, kuri būtu īstenojami no likumpārkāpēja puses, kā rezultātā tiek panākta savstarpējā vienošanās un tās

³⁴ Sk.: Biedrības „Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS” pētnieku kolektīvs par pētījumu „Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības kontekstā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā” 74.lpp, Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/docs/2011/atjaunojosa%20justicija.pdf>

tiesiskās sekas ir kriminālprocesa izbeigšana uz izlīguma pamata. Šajā gadījumā varētu uzdot virkni jautājumu. Pirmkārt, kādu noziedzīgu nodarījumu gadījumā ir iespējams panākt izlīgumu kriminālprocesā, kura dalībnieks vai dalībnieki ir nepilngadīgas personas? Otrkārt, vai tas ir taisnīgākais lietas atrisinājums? Treškārt, vai tas ir nepilngadīgā cietušā interesēs? Tie ir procesuālie jautumi uz kuriem centīsimies balstīt tālāko analizēšanas procesu. Skatoties no Latvijas KPL pozīcijas, tad nav nozīmes tam, vai izlīgums panākts pēc pārrunām ar pašiem kriminālprocesa dalībniekiem, vai piedaloties vidutājam jeb mediatoram, piemēram, sertificētam starpniekam, advokātam vai kādai citai personai. Kā izriet no pastāvošās situācijas un tāpat pamatojas ar zinātniskajā literatūrā pausto viedokli, tad izlīgums vien nenozīmē, ka puses savā starpā ir apspriedušās par noziedzīgā nodarījuma saistītajām problēmām un samierinājušās. Šāda veida samierināšanās nebūt nenozīmē konflikta atzīšanu par neesošu, nedz pilnīgu cietušās personas un noziedzīgā nodarījuma izdarītāju apmierinājumu ar lietas iznākumu, un nebūt ne uzticības pilnu attiecību nodibināšanu starp procesa dalībniekiem. Šāda veida kriminālprocesa ietvaros panākta vienošanās prezumē, ka apriešanās rezultātā cietušajam un likumpārkāpējam ir izdevies atrast piemērotāko konflikta atrisināšanas veidu, kas ir pieņemams abām pusēm, šādi mazinot ar noziedzīgā nodarījuma radīto ļaunumu un sekmēt taisnīguma atjaunošanu.³⁵ Lai gan šeit ir jāatgriežas pie autores iepriekš uzdotā jautājuma- vai šāda kriminālprocesa izbeigšana, kas balstīta uz izlīgumu, vienmēr ir cietušās personas interesēs?

Pirmkārt, ir noteikts, ka vienošanās kriminālprocesā nozīmē abu pušu paziņojumu par izlīguma panākšanu, kur vainīgais paziņo par izdarītā noziedzīgā nodarījuma nožēlošanu un atvainojas par radīto kaitējumu, bet cietušais pieņem šādu vainīgā atvainošanos. Rezultātā tiek panākts izlīgums. Kā tiek norādīts, tad likumdevējs nesaista izlīgšanas procesu ar obligātu kompensācijas izmaksāšanas pienākumu cietušajam, bet prakse rāda, ka īstenojot izlīgšanu, tas ir teju vai primārais nosacījums un izlīguma panākšana visbiežāk ir atkarīga no pušu iespējām vienoties par zaudējumu atlīdzināšanu, respektīvi, zaudējumu atlīdzināšanas kārtību un apmēru. Autore uzskata, ka izlīguma gadījumā zaudējumu atlīdzināšana jeb kompensācija cietušajam ir mazākais, ko noziedzīgā nodarījuma izdarītājs var darīt cietušā labā. Kā apgalvo tiesībzinātnieki, tad materiālo zaudējumu

³⁵ Sk.: Biedrības „Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS” pētnieku kolektīvs par pētījumu „Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības kontekstā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā” 74.lpp, Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/docs/2011/atjaunojosa%20justicija.pdf>

atlīdzināšana ir viens no objektīvākajiem līdzekļiem, kas veicina likumības un taisnīguma atjaunošanu. Un tieši šajā ziņā cietušie visvairāk cieš, respektīvi, gadiem ilgi gaida un bieži vien nesagaida zaudējumu atlīdzināšanu no noziedzīgā nodarījuma izdarītāja puses, jo noziedzīgā nodarījuma izdarītājam nav līdzekļu no kuriem zaudējumu atlīdzināt.³⁶ Šeit ir rodama atbilde uz autores iepriekš uzdoto jautājumu par to, vai izlīgšanas process vienmēr ir cietušās personas interesēs. Var izdarīt secinājumu, ka tas ne vienmēr būs cietušā interesēs, jo ir jābūt ļoti analītiskam, lai izsvērtu iespējamību saņemt kompensāciju, kas pienāktos cietušajai personai no tiesību aizskārēja. Tātad, ja mēs apskatām cietušā intereses tieši attiecībā uz atlīdzības izmaksāšanu, tad izlīgums ne vienmēr būs tas procesa veids, kas šo gandarījumu sniegs.

KPL 97.panta 8.daļa paredz cietušās personas tiesības jebkurā procesa stadijā un visos tā veidos izlīgt ar personu, kura radījusi tam kaitējumu. KPL nereglamentē izlīguma procesa saturisko pusi, tādējādi atstājot abu pušu brīvo izvēli kā un ar kādiem priekšnoteikumiem izlīgums tiks panākts. Vienlaikus tam KPL ir noteiktas vispārīgas prasības, kas jāievēro, lai pārrunu rezultāts kriminālprocesa ietvaros tiktu atzīts par izlīgumu, tās ir:

1. pēc KPL 381.panta 3.daļas- izlīgumam jābūt noslēgtam labprātīgi;
2. pēc tā paša panta 3.daļas- izlīgumu slēgušajām pusēm jābūt skaidriem un saprotamiem izlīguma nosacījumiem un juridiskajām sekām.

Lai arī izlīguma process tiek regulēts pietiekoši elastīgi un paredz iespēju cietušajam un noziedzīgā nodarījuma izdarītājam vienoties, tomēr pastāv vairākas vispārīgas tiesību normas, kuras nepieciešams ievērot, apspriežot izlīguma nosacījumus. Kā izriet no Krimināllikuma izlīguma panākšanai nav pieļaujama draudu pielietošana vai cietušā iespaidošana, lai tas sniedz nepatiesas liecības un veic tamlīdzīgas darbības (301.pants un 132.pants u.c.). Savukārt, ja vienošanās starp cietušo un vainīgo personu panākta pirms vainīgās personas notiesāšanas, atkarībā no noziedzīgā nodarījuma veida izlīgums tiek vērtēts kā:

1. pamats personas atbrīvošanai no kriminālatbildības vai soda;
2. pamats kriminālprocesa izbeigšanai;

³⁶Sk.: Ā. Meikališa „Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1.grāmata”, Rīga, RaKa, 2000.,234.lpp

3. būt par pamatu atbildību mīkstinošam apstāklim.

Tātad, kā izriet no KPL, tad izlīguma gadījumā ir pamats atzīt to par kriminālprocesa vienkāršoto veidu, jo izlīguma tiesiskās sekas paredz iespēju procesu izbeigt, tāpat paredzot iespēju atbrīvot vainīgo personu no kriminālatbildības vai soda, vai mīkstināt noteikto sodu. Vērtējot vispārīgos nosacījumus, kuri nosaka gadījumus, kad kriminālprocesu izbeigt nevar, respektīvi, cietušās personas iespaidošana vai pielietojot draudus, citu nosacījumu nepastāv, tomēr, autoresprāt, būtu jāvērtē vai cietusī persona, būdama nepilngadīga, nav guvusi tādu psiholoģisko traumu, kas izpaužas bailēs no noziedzīgā nodarījuma izdarītāja vai citādāk neļauj nepilngadīgajam cietušajam pastāvēt par savu tiesību realizāciju un iziet kriminālprocesa stadijas, lai atjaunotu savas aizskartās tiesības un gūtu gandarījumu, tas ir, izejot procesuālās darbības, kuru rezultātā tiktu taisīts cietušajam labvēlīgs spriedums.

Tāpat KPL 377.panta 9.pants nosaka tos gadījumus, kad kriminālprocesa uzsākšana nav iespējama, bet uzsāktais kriminālprocess ir jāizbeidz. Tādi gadījumi pastāv, ja cietušais un noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir noslēguši izlīgumu par noteiktiem Krimināllikumā paredzētiem noziedzīgajiem nodarījumiem, par kuru esamību cietušais pats sniedzis pieteikumu, uz kura pamata tas ieguvis savu kriminālprocesuālo statusu. Tas nenoliedz to, ka jebkurš noziedzīgais nodarījums apdraud ne vien konkrēto cietušo personu, bet gan visas sabiedrības intereses kopumā. Tomēr tiek prezumēts, ka visas personu intereses tiek aizsargātas ar krimināltiesiskajiem līdzekļiem tikai tad, kad to pieprasa konkrēta persona savu tiesību un interešu aizsardzībai. Respektīvi, var sacīt, ka ja nav personas, kuras tiesībām radīts kaitējums, kas konstatēts ar kompetento amatpersonu lēmumu vai pašas cietušās personas pieteikumu, tad šāda persona neiegūst cietušā statusu un šīs personas tiesību aizsardzībai netiek veiktas kriminālprocesuālās darbības. Pēc esošās KPL redakcijas pastāv divi izlīguma gadījumi, kas atrunāti 377.pantā un 379.pantā. Pēc KPL 377.panta 9.punkta, ja noslēgts izlīgums, tad kriminālprocess ir jāizbeidz un personu jāatbrīvo no kriminālatbildības. Savukārt pēc KPL 379.panta 1.daļas 2.punkta, ja noslēgts izlīgums, tad kriminālprocesu var izbeigt un var atbrīvot personu no kriminālatbildības. Ir svarīgi atzīmēt, ka likums nosaka arī tos gadījumus, kad cietušais vienojas ar noziedzīgā nodarījuma izdarītāju par izlīgumu procesā, bet tas nav par pamatu atbrīvot vainīgo no kriminālatbildības un soda. Te ir rodama cita atbilde uz autores iepriekš uzdoto jautājumu par tiem

kriminālprocesiem, kuros izlīgums praktiski nav iespējams, jeb tāda izlīguma panākšana neatbrīvos un nebūt par pamatu atbrīvot noziedzīgā nodarījuma izdarītāju no kriminālatbildības. Tādi kriminālprocesi ir par noziegumiem, kas kvalificējami, kā smagi vai sevišķi smagi noziedzīgi nodarījumi un tas tiek prezumēts, ka tādu noziegumu pastāvēšana padara izlīgumu par bezjēdzīgu. Šim viedoklim, kas tika atspoguļots Valsts probācijas dienesta 2008.gada pārskatā, piekrīt ne vien probācijas dienesta darbinieki, bet arī vairāki policijas darbinieki, prokurori un tiesneši. Izlīguma procedūrā var tikt iesaistītas arī nepilngadīgas personas, tā arī bērni. Valsts probācijas dienests atzīmē, ka: “īpaša nozīme dalībai izlīguma procesā ir jauniešiem, jo tikšanās ar cietušo ir efektīvs uzvedības korekcijas līdzeklis, kas var novērst atkārtotu noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu. Dalība izlīguma procesā liek jauniešiem izvērtēt savas uzvedības sekas un uzņemties atbildību par nodarīto.”³⁷

Atbildot uz jautājumu par vecuma robežu, no kuras sākot bērnu varētu iesaistīt izlīguma procedūrā 35 % aptaujāto procesa virzītāju norādīja kriminālatbildības vecumu, kas pēc Latvijas likumiem ir 14 gadi. Bet 21 % no aptaujātajiem procesa virzītājiem uzskatīja par iespējamu iesaistīt izlīguma procedūrā arī 14 gadus nerasniegušus bērnus. Minimālais izlīguma procedūrā iesaistāmo bērnu vecums atbilstoši aptaujāto procesa virzītāju viedokļiem ir diapazonā no 6 līdz 18 gadiem, kur vidējais vecums bija 14 gadi un 2 mēneši. Savukārt minimālais izlīguma procedūrā iesaistāmo bērnu vecums atbilstoši probācijas dienesta aptaujāto darbinieku viedokļiem ir diapazonā no 7 līdz 14 gadiem, kur vidējais vecums bija 11 gadi un 1 mēnesis. Iepazīstoties ar statistikas datiem, kuri sastāvēja no procesa virzītāju un probācijas dienesta darbinieku viedokļiem par minimālo vecumu, kad nepilngadīgo var iesaistīt izlīguma procedūrā, autoresprāt, nav praktiski īstenojams. Pirmkārt, līdz 14 gadu vecumam nepilngadīgais nav saucams pie kriminālatbildības. Otrkārt, kā tika secināts no iepriekš apskatītiem pētījumiem, tad nepilngadīga persona pati par sevi nav pietiekami nobriedusi un ir viegli traumējama tās psiholoģisko un emocionālo īpatnību dēļ. Ja apskatām parastu situāciju, kur kriminālprocesa ietvaros tiek realizēts izlīguma process, kurā cietušais ir, piemēram, 10 gadus vecs. Respektīvi, ja izlīguma process paredz, ka tā ietvaros cietušais pārrunu ceļā panāk abpusēji

³⁷ Sk.: Valsts probācijas dienesta 2008.gada pārskats. Pieejams: file:///C:/Users/User/Downloads/lv_documents_parskati_2008_2008_vpd_publicais_parskats_final.df

pieņemamu konflikta atrisināšanas veidu, noslēdz „*pamieru*” ar vainīgo personu, kā rezultātā vienojoties par nosacījumiem un beigu beigās abas puses noslēdz izlīgumu. Šā paša procesa ietvaros abām pusēm ir tiesības izteikt savas domas, sajūtas un viedokli, kas tiek ņemts vērā un izvērtēts noslēdzot izlīgumu. Kā gan 10 gadīgs bērns var apzināties noziedzīgā nodarījuma būtību un pieņemt sev labvēlīgāko lēmumu? Ir skaidri paredzams, ka tādu izlīguma procesu vadīs nepilngadīgas personas likumiskie pārstāvji vai pilnvarotais pārstāvis. Ja pieņemam, ka procesā nepilngadīgo pārstāv tikai tā likumiskie pārstāvji, tātad, vecāki, tad ir secināms, ka izlīgumu vadīs un tā laikā lēmumus pieņems nepilngadīgā cietušā vecāki. Bet atsevišķos gadījumos, kad izlīgumu vadīs un cietušo pārstāvēs uzaicināts jurists vai advokāts, tad tā pat tas praktiski nozīmē, ka 10 gadus vecs cietušais bērns viedoklis nebūs noteicošais un var tikt pakļauts spiedienam. Autorsprāt, jebkurā situācijā, kad nepilngadīgajam cietušajam nav tiesību kopīgi piedalīties procesā kā savu tiesību realizētājam dēļ viņa neatbilstošās vecuma robežas un nepietiekamā brieduma pakāpes, tad izlīgums netiks veikts pilnvērtīgi. Autoresprāt, paredzot iespēju slēgt izlīgumu kriminālprocesā, ir nepieciešams noteikt vecuma robežu, no kuras nepilngadīgajam būs iespējams slēgt izlīgumu. Pašreiz pastāvošā KPL redakcija neparedz būtiskas atšķirības starp nepilngadīgajiem un pilngadīgajiem cietušajiem un noziedzīgā nodarījuma izdarītājiem, kas ļautu kvalitatīvāk, ievērojot nepilngadīgo personu intereses, novadīt izlīguma procesu, nešauboties par abu pušu patieso gribu tādu slēgt, kur, galvenokārt, autoresprāt, ir jāvērs uzmanība nepilngadīgā cietušā vecumam.

Veicot izpēti par izlīguma procedūras efektivitāti nepilngadīgo lietās, lai arī pastāv zināmas nepilnības, tomēr lielākā daļa aptaujāto procesa virzītāju apgalvo, ka izlīguma procedūra esot efektīva un neviens no respondentiem nav atzinis to par bezjēdzīgu vai neefektīvu. Kā arī veicot pētījumu vai izlīguma procedūrai ar nepilngadīgā piedalīšanos ir īpatnības, pēc respondentu izteiktā viedokļa, ir izdalāmi divi aspekti no kuriem jāvērtē izlīgums, kurā iesaistītie ir nepilngadīgas personas. Pirmkārt, ir jāņem vērā nepilngadīgā īpatnības un visas izlīguma procedūras gaitā ir jāatceras, ka tajā piedalās bērns, kurš, iespējams, nesaprot noziedzīgā nodarījuma sekas un ir vieglāk iespaidojams. Tas ir tas aspekts uz kuru autore vērsa uzmanību iepriekšējā rindkopā, kur tika apskatīts minimālais vecums, kas, pēc kompetento personu domām, ir pieļaujams, veicot izlīguma procesu. Nepilngadīgais psihiski un emocionāli biežāk ir nenobriedis līdzinot par pieaugušo, un tas bieži vien rada saskarsmes un komunikācijas problēmas. Kā tika atzīts, tad

izlīguma procesa pamatā ir jāseko, lai nepilngadīgajam cietušajam būtu skaidra un saprotama lietas būtība, lai tas spētu pieņemt pareizus lēmumus.

Aptaujātie probācijas dienesta darbinieki ir norādījuši uz tām izlīguma procesa īpatnībām, kas raksturīgas izlīgumam nepilngadīgo kriminālprocesā:

- nepilngadīgā vecuma īpatnības un domāšanas veids;
- lēmums par veidu, kādā tiks atrasts risinājums, nepilngadīgais parasti pieņem, saskaņojot to ar vecākiem vai pilnībā paļaujas un nodod lēmuma pieņemšanu vecākiem;
- procedūra ir lēnāka, jo ir ilgāks izlīguma sagatavošanas periods, proti, nepilngadīgajam ir jāizskaidro izlīguma būtība;
- pastāv situācijas, kad izlīguma laikā, sarunu ietekmē vecākiem rodas domstarpības ar bērniem, kas sarežģī savstarpējās attiecības, vai, gadījumi, kad pusaudži izlīguma laikā nav atvērti sarunai;
- izlīguma procedūra ir grūtāk vadāma, jo nepilngadīgo vecāki bieži vien vēlas nokārtot visus jautājumus bez bērna piedalīšanās, tas ir, viņu vietā. Tāpat nepilngadīgais cietušais vēlas saņemt materiālo kompensāciju, bet nepilngadīgais noziedzīgā nodarījuma izdarītājs pārsvarā gadījumu ir materiāli atkarīgs no vecākiem un ir sarežģīti panākt vienošanos, pie tam ievērojot, ka nepilngadīgajam ir jābūt iespējai izteikt savas domas un viedokli;
- ir grūtāk organizēt izlīguma sēdi, jo tas prasa zināšanas par nepilngadīgo vecuma īpatnībām un izlīguma sēdes laikā bieži vien ir jāatgādina par izlīguma pamatnoteikumiem, tostarp, par izlīguma sēdes kārtības ievērošanu;
- izlīguma procesa laikā ir nepieciešams radīt nepilngadīgajam drošības sajūtu;
- ir jāatceras par iejūtīgumu, saudzīgāku attieksmi un nepilngadīgā psihiķa saudzēšanu, lai tas negūtu papildus traumatiskas sajūtas;
- izlīguma vadīšanu jāorganizē tā, lai nepilngadīgais spētu izteikt viedokli, neklusētu un būtu iesaistījies procesā;

- izlīguma vadīšanas procesā jāņem vērā nepilngadīgā dzīves pieredze un jāmēģina pēc iespējas pilnvērtīgāk nodrošināt nepilngadīgā interešu ievērošanu.³⁸

Apskatot probācijas dienesta pēdējos sniegtos gada pārskatus, statistikas dati liecina, ka pēc 2013.gada 1.aprīļa, kad spēkā stājās KPL grozījumi, kas paredzēja procesa virzītājiem pienākumu informēt probācijas dienestu par visiem gadījumiem, kad kriminālprocesā ir iesaistīts nepilngadīgais, tika fiksēts, ka 2013.gadā par 134 % pieauga izlīgumu skaits, kuros bija iesaistītas nepilngadīgas personas, un šo izlīgumu kopskaits 2013.gadā bija 1090 izlīgumi nepilngadīgo kriminālprocesos. 22 gadījumos izlīguma vadīšanā tika izmantota izlīguma metode-izlīguma sanāksme, kuru Eiropā atzīst kā efektīvu noziegumu profilakses veidu darbā ar nepilngadīgajiem.³⁹

Lai sniegtu nelielu ieskatu par to, kas ir „izlīguma sanāksme”, autore piedāvā Diānas Ziediņas, Valsts probācijas dienesta Izlīguma nodaļas vadītājas skaidrojumu. „Izlīguma sanāksme- tajā piedalās cietušais un atbildētājs (respektīvi, noziedzīgā nodarījuma izdarītājs), kā starpnieks - probācijas speciālists, bet var būt pieaicināti arī citi dalībnieki, un saruna notiek apla veidā. Piemēram, ja ir četri nepilngadīgie un divi cietušie, tad veidojam šo apli kopā ar vecākiem, var piedalīties arī policijas pārstāvis, kas šajā gadījumā nav kā "*morāles lasītājs*", bet, noklausoties visu stāstīto, izsaka savus secinājumus par iespējamo risinājumu un nākotnes perspektīvām. Ja puses izlīgst, tad tiek aizpildīta īpaša veidlapa, kur ieraksta, par ko puses ir vienojušās, un to nosūtām tālāk procesa virzītājam. Ja vienošanās nav panākta, tad rakstām vēstuli, ka notika izlīguma sēde un puses nespēja sasniegt vienošanos. Jo sarunas izlīguma procesā ir konfidenciālas, mēs tikai varam runāt par gala rezultātu. Tad tiesa lemj, vai ir iespējams pārtraukt kriminālprocesu vai arī ir iespējas mazināt sodu.”⁴⁰

Secinājums ir tāds, ka izlīgums, kā vienošanās process, ir iespējams arī lietās, kurās iesaistītas nepilngadīgas personas ar atrunu, ka vadot šādu izlīguma

³⁸ Sk.: Biedrības „Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS” pētnieku kolektīvs par pētījumu „Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības kontekstā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā 87., 88 lpp, Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/docs/2011/atjaunojosa%20justicija.pdf>

³⁹ Sk.: Valsts probācijas dienesta 2013.gada pārskats. Pieejams: http://www.probacija.lv/uploads/gada_parskati/2013_vpd_publicais_parskats_16_06_2014.pdf

⁴⁰ Sk.: M.Luksa „Tiesāšanās vietā – izlīgums. Kā taisnīguma atjaunošanas iespēja”. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/likumi-prakse/247648-tiesanas-vieta-izligums-ka-taisniguma-atjaunosanas-iespeja/>

procesu tiek ievērota speciāla procedūras kārtība. Veicot tādu izlīguma procesu lietās ar nepilngadīgajiem tiek ņemts vērā noziedzīgā nodarījuma smagums, kas pieļauj, vai pretēji, nepieļauj izlīgumu, kā kriminālprocesa vienkāršoto veidu. Otrkārt, tiek ievērota kārtība, kā izlīguma process vadāms, ņemot vērā nepilngadīgā, kā procesa dalībnieka esamību. Treškārt, lielāks uzsvars ir uz nepilngadīgā personību, kur jāņem vērā tā psiholoģiskās īpatnības un tādējādi ir nepieciešama rūpīgāka un saudzīgāka pieeja. Neskaidrības no pastāvošā KPL regulējums ir nepilngadīgo, kā izlīguma īstenojošo pušu pārstāvju vai aizstāvju loma. Kā autore secina, tad šo personu piedalīšanās izlīgumā nav skaidri noteikta, respektīvi, nav nekādu robežu cik daudz no izlīguma procesa īsteno pats nepilngadīgais un cik lielā mērā tiek iesaistīti to likumiskie pārstāvji, kas attiecas uz nepilngadīgo cietušo, kurš piekritis izlīgumam. Tāpat diskutabla ir tā saucamā „izlīguma sanāksme”. Pozitīvi vērtējama ir specializētu personu klātesamība šādu pārrunu gadījumā, tomēr, subjektīvi izvērtējot šādu procesa norisi, autore var apšaubīt nepilngadīgā cietušā komfortu atrodoties tāda veida pārrunās. Negatīvā iezīme, autoresprāt, ir veidā, kā šādas pārrunas tiek vadītas un spiedienā, ko nepilngadīgais var saņemt piedaloties tajās. Autore rosina pārskatīt iespējamo izlīguma procesa norisi un tajā ietilpstošo personu loku, pēc iespējas izslēdzot tās personas, kuras nav bijušas iesaistītas lietā no paša sākuma un var lieki radīt diskomfortu un satraukumu nepilngadīgajam cietušajam.

Svarīgāks jautājums, kas attiecas uz izlīguma procesu un kuram jāpievērš uzmanība ir cietušā tiesības uz kompensāciju par tam radīto kaitējumu. Kā paredz KPL 350.panta 1.daļa, tad „*kompensācija ir naudas izteiksmē noteikta samaksa, ko persona, kura ar noziedzīgu nodarījumu radījusi kaitējumu, samaksā cietušajam kā gandarījumu par morālo aizskārums, fiziskajām ciešanām un mantisko zaudējumu*”. Tāpat šā panta 2.daļa nosaka, ka kompensācija ir krimināltiesisko attiecību noregulējuma elements, kuru vainīgā persona samaksā brīvprātīgi vai uz tiesas nolēmuma pamata.

Tāpat jau minētā 2012.gada 25.oktobra Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva Nr.2012/29/ES, kura tika aizstāta ar Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI, un kurā noteikti noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālie standarti, 16.pants paredz tiesības uz lēmumu par kompensāciju no likumpārkāpēja kriminālprocesa gaitā. 16.panta 1.daļa nosaka, ka cietušajam samērīgā laikposmā ir tiesības saņemt lēmumu par kompensāciju no

likumpārkāpēja, ja vien valsts tiesību aktos nav paredzēts, ka šādu lēmumu jāpieņem citā juridiskajā procesā, piemēram, civilprocesuālajā kārtībā. Bet šā panta 2.daļa nosaka, ka dalībvalstis veicina pasākumus, lai mudinātu likumpārkāpējus sniegt cietušajam atbilstīgu kompensāciju.

KPL 351.panta 1.daļa nosaka, ka „*cietušajam ir tiesības iesniegt pieteikumu par radītā kaitējuma kompensāciju jebkurā kriminālprocesa stadijā līdz tiesas izmeklēšanas uzsākšanai pirmās instances tiesā. Pieteikumā jāpamato par mantisko zaudējumu pieprasītās kompensācijas apmērs, bet kompensācijas apmērs par morālo aizskārumu un fiziskajām ciešanām — tikai jānorāda.*”

Tātad, cietusī persona, sniedzot pieteikumu par kaitējuma kompensāciju, sniedz pamatojumu norādītajam kompensācijas apmēram, kas attiecas uz mantisko zaudējumu. Turpretim kompensācijas apmēru, kuru cietušais vēlas saņemt par tam radītajām fiziskajām un morālajām ciešanām, tas norāda tajā apmērā, kas viņaprāt sniegtu tam gandarījumu un mazinātu aizvainojumu. Kaitējuma nodarītājs var labprātīgi piekrist izmaksāt cietušajam tā norādīto kompensācijas apmēru un par to ir noslēdzama vienošanās. Ja tāda netiek noslēgta, tad izmaksājamo kompensācijas apmēru nosaka tiesa. Nosakot izmaksājamo kompensācijas apmēru tiesa ņem vērā:

1. radīto mantisko zaudējumu apmēru;
2. noziedzīgā nodarījuma smagumu un izdarīšanas raksturu;
3. nodarītās fiziskās ciešanas, paliekošās iegūtās traumas vai iegūtos traucējumus;
4. morālā aizskāruma dziļumu un tā publiskumu;
5. psihiskās traumas.

Kā to paredz augstākminētā KPL 350.panta 3.daļa, ir noteiktas tādas cietušā tiesības, kas paredz pilnīga apmierinājuma negūšanas gadījumā, kad pēc cietušās personas uzskatiem, tas nav saņēmis pienācīgu kompensāciju un tam nav atlīdzināts viss tam radītais kaitējums, tas var prasīt tā atlīdzināšanu Civilprocesa likuma kārtībā, respektīvi, civilprocesuālajā kārtībā. Un šādu pienākumu samaksāt cietušajam kompensāciju, pēc KPL 353.panta 1.daļas 2.punkta var uzlikt „*nepilngadīgajam, kas atzīts par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, — subsidiāri ar vecākiem vai personām, kuras viņus aizstāj, izņemot gadījumus, kad tas ir šo personu amata pienākums.*”

Svarīgi ir atzīmēt, kad kā to nosaka arī KPL, tad pie kriminālatbildības saucamās personas nenoskaidrošana nav šķērslis kompensācijas pieteikuma iesniegšanai, kas dod cietušajam tiesības gūt apmierinājumu arī gadījumā, kad vainīgā persona nav konstatēta. Tātad, kā KPL ir paredzēts, tad kompensācijas izmaksāšanas pienākums pret cietušo ir svarīgs elements, kas dod garantiju, ka iespējas robežās, cietušajam tiks atlīdzināti tam nodarītie tiesību aizskārumi. Cietušā tiesības uz kompensāciju ir reglamentētas arī likumā „ Par valsts kompensāciju cietušajam”, kur šā likuma 1.pants nosaka, ka *„likuma mērķis ir nodrošināt fiziskajai personai, kura Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā ir atzīta par cietušo tiesības saņemt valsts kompensāciju par tīša noziedzīga nodarījuma rezultātā radīto morālo aizskārumu, fiziskajām ciešanām vai mantisko zaudējumu”*. Arī iepriekš cietušā tiesības uz kompensāciju bija norādītas pie cietušā tiesību vispārīgiem principiem. Nepieciešams paredzēt cietušo informēšanu arī par iespējām saņemt valsts kompensāciju, tai skaitā, nodrošinot informāciju par kompensācijas saņemšanas un pieteikšanas nosacījumiem. Līdzīga pieeja varētu tikt izmantota attiecībā uz izlīgumu- paredzēts ne vien tiesības izlīgt ar personu, kas nodarījusi kaitējumu, bet arī saņemt informāciju par izlīguma īstenošanu un tā sekām, tādā veidā sniedzot cietušajam iespēju pieņemt pārdomātu lēmumu.⁴¹ Kas, iespējams, varētu likt cietušajam, vai viņa likumiskajiem pārstāvjiem, izvērtēt, vai izlīgums ar tiesībpārkāpēju ir lietderīgs un beigu beigās sniegs gandarījumu par cietušajai personai radīto kaitējumu.

⁴¹ Sk.: Biedrības „Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS” pētniece S.Sīle „Cietušo tiesību divas ēras”, publicēts 24.07.2014. Pieejams: <http://providus.lv/article/cietuso-tiesibu-divas-eras>

2.3. Nepilngadīgā cietušā pārstāvība

Kā tiek noteikts KPL, tad nepilngadīgais cietušais, kurš nav sasniedzis 15 gadu vecumu, visas savas kriminālprocesuālās tiesības nodod likumiskajam pārstāvim vai advokātam, kurš pieaicināts juridiskās palīdzības sniegšanai. Bet nepilngadīgais cietušais, kurš sasniedzis 15 gadu vecumu realizē savas tiesības kopā ar pārstāvi (KPL 107.pants). Tas nozīmē, ka likumdevējs ir paredzējis, ka persona, kura cietusi no noziedzīgā nodarījuma un nav 15 gadus veca nespēj patstāvīgi realizēt savas tiesības un to realizācija nododama pārstāvim, atstājot nepilngadīgajai personai tiesības liecināt un izteikt savu viedokli. Turpretim nepilngadīgais cietušais, kurš sasniedzis 15 gadu vecuma sliekšni var kopīgi ar pārstāvi realizēt savas tiesības. Kā jau autore iepriekš izteikusi savu viedokli, tad tomēr pastāv nekonsekvence starp nepilngadīgajiem kriminālprocesa ietvaros. Autoresprāt, jebkurai nepilngadīgajai personai, kura ir kļuvusi par cietušo kriminālprocesā ir nepieciešams profesionāls jurists, kas ir šīs personas pārstāvis, kurš spēj pilnvērtīgi pārstāvēt nepilngadīgā intereses. Jo pēc daudziem veiktajiem pētījumiem un arī apskatot sadzīves situācijas nepilngadīgās personas ir tie ar tiesībām apveltītie subjekti, kuriem ir nepieciešama palīdzība savu tiesību realizācijā to salīdzinošās pieredzes trūkuma dēļ. Tāpat jāatzīmē, ka KPL ir paredzējis gadījumus, kad process tiek vienkāršots un, jāuzsver, ka nevar droši sacīt, vai tas vienmēr ir cietušās nepilngadīgās personas interesēs, kas tiks aplūkots tālākajā darba gaitā.

KPL 97.panta 6.daļa paredz, ka cietušajam tiesību realizēšanas nodrošināšanai ir tiesības uzaicināt personu juridiskās palīdzības sniegšanai, t.i., zvērinātu advokātu, zvērināta advokāta palīgu, ES dalībvalsts pilsoni, kurš ieguvis advokāta kvalifikāciju kādā no ES dalībvalstīm vai ārvalsts advokātu, saskaņā ar Latvijas Republikai saistošu starptautisko līgumu par juridisko palīdzību. Pievēršot uzmanību nepilngadīgajam cietušajam un viņa tiesībām uz pārstāvi jāpiemin KPL 108.panta 5.daļu, kura paredz, ka obligāta juridiskās palīdzības sniegšana nepilngadīgajam cietušajam un nepilngadīgā cietušā pārstāvim, kurš nav neviens no augstākminētajiem juridiskās palīdzības sniedzējiem, ir kriminālprocesā par noziedzīgu nodarījumu, kas saistīts ar vardarbību, ko nodarījusi persona, no kuras nepilngadīgais cietušais ir materiāli vai citādi atkarīgs, vai par noziedzīgu

nodarījumu pret tikumību vai dzimumneaizskaramību. Savukārt, ja mēs salīdzinām KPL 83.panta 1.daļā noteikto, tad obligāta aizstāvja piedalīšanās, kā tas noteikts šā panta 1.daļas 1.punktā ir nepilngadīgai personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nepilngadīgajai personai, visās tajās kriminālprocesa stadijās, kur tā parādās kā aizturētais, aizdomās turamais un apsūdzētais. Kā tas noteikts likumā, tad nepilngadīgajam cietušajam ir tiesības uz pārstāvi, bet nepilngadīgajam apsūdzētajam uz aizstāvi, kur obligāta aizstāvja piedalīšanās procesā ir ar likumu paredzēta visās procesa stadijās. Analizējot pašreizējo KPL redakciju autore vēlas noskaidrot jautājumu, kamdēļ nepilngadīgais cietušais netieši nokļūst mazāk tiesību nodrošinātā stāvoklī? Ar to autore domā par to, ka cietušais kriminālprocesā ir ļoti nepasargāts procesa dalībnieks, kurš ar noziedzīgo nodarījumu guvis kaitējumu savām ar likumu noteiktajām interesēm, bet, tomēr, kā to paredz likums, tad valsts nenodrošina tam juridisko palīdzību procesa ietvaros. Autore saprot, ka nav iespējams nodrošināt visiem procesa dalībniekiem juridisko palīdzību jebkāda rakstura jautājumos, bet uzskata, ka cietušais, kura tiesību „atjaunošana” kalpo par iemeslu procesa ierosināšanai un virzībai ir nepieciešama tāda speciālista palīdzība, kas spētu nodrošināt šo interešu atjaunošanu. Autoresprāt, noziedzīgā nodarījuma izdarītājs, kurš ir nepilngadīgs, ir persona, kurai būtu nepieciešama speciāla resocializācijas programma, t.i. nepieciešamas speciālistu konsultācijas, probācijas uzraudzība vai citāda veida kontrole, lai šāda persona spētu pilnvērtīgi atgriezties sabiedrībā, tomēr nav pamata uzskatīt, ka šādas personas interešu aizstāvība būtu nozīmīgāka par cietušo, kurš guvis jebkādu likumisko interešu aizskārumu no noziedzīga nodarījuma. Tāpat KPL 108.panta 6.daļa tiek norādīts, ka gadījumā, ja nepilngadīgais cietušais vai viņa pārstāvis nav noslēguši vienošanos ar advokātu par juridiskās palīdzības sniegšanu tajos gadījumos, kad tas likumā paredz tādas personas piedalīšanos procesā, tad procesa virzītājs pieņem lēmumu par advokāta kā juridiskās palīdzības sniedzēja uzaicināšanu, kur par nepieciešamību nodrošināt pārstāvi kriminālprocesā paziņojot attiecīgās darbības teritorijas zvērinātu advokātu vecākajam. Kriminālprocesa likumā paredzēts, ka šajā gadījumā samaksu advokātam par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniegšanu un ar tās sniegšanu saistītos atlīdzināmos izdevumus sedz saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem, kas reglamentē samaksu par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniegšanu. Tāpat attiecībā uz cietušo, jāpiebilst, ka personai, pret kuru veikts noziedzīgs nodarījums ir tiesības saņemt kvalificētu juridisko palīdzību, lai cietusī persona pilnvērtīgi spētu realizēt savas tiesības un aizstāvēt intereses

kriminālprocesā. Nenoliedzami, ka noziedzīgā nodarījuma izdarīšana pati par sevi cietušajam ir psiholoģisks un emocionāls pārdzīvojums, tomēr pastāvošajā KPL ir noteikti atsevišķi gadījumi, kad obligātā pārstāvība ir nepieciešama, un tie ir gadījumi, kad:

1. cietušais ir materiāli vai citādi atkarīgs no personas, kura nodarījusi ar vardarbību saistītu noziedzīgu nodarījumu;
2. noziedzīgā nodarījumā pret tikumību;
3. noziedzīgā nodarījumā pret dzimumneaizskaramību.

Kā mēs varam redzēt no KPL, tad gadījumi, kuros cietušajam nepilngadīgajam ir ar likumu noteikta obligātā pārstāvība ir izsmeļošs. Jāpiebilst, ka autoresprāt pienācīga juridiskā atbalsta neesamība rada risku - ne katrs cietušais var finansiāli atļauties izmantot advokāta pakalpojumu, bet bez kvalificētas personas konsultācijām un palīdzības dokumentu sagatavošanā, vai pārstāvības tiesā, cietušā iespējas realizēt savas tiesības ir būtiski ierobežotas, jo juridiskā palīdzība, kuru sniedz kvalificēts jurists ir tamdēļ domāta, lai palīdzētu personai realizēt viņas tiesības un panāktu vēlamu rezultātu procesa galarezultātā. Nereti tieši profesionāla juridiskā atbalsta trūkums iniciē situācijas, kad cietušais nesaņem pienācīgu atbalstu, jo nemaz nav informēts par savām tiesībām, tas ir, cietušais nezina, kur vērsties un kā rīkoties, lai, pirmkārt, tiktu uzklausīts, otrkārt, realizētu savu aizsardzību, treškārt, saņemtu atbilstošu psiholoģisko un cita veida atbalstu.⁴²

⁴²Sk.: *Noziedzīgos nodarījumos cietušo vajadzību nodrošinājums: atbalsts viktimizācijas prevencijai Latvijā. Pētījuma kopsavilkums. Pieejams: http://jpa.gov.lv/uploads/filedir/noziedzigosnodarjumoscietuovajadzgunodroinjums_pk.pdf*

3. NEPILNGADĪGAIS LIECINIEKS KRIMINĀLPROCESĀ

3.1. Nepilngadīgā liecinieka jēdziens

Pēc KPL 109.panta 1.daļas, liecinieks ir persona, kura likumā noteiktajā kārtībā ir uzaicināta liecināt par kriminālprocesā pierādāmajiem apstākļiem un ar tiem saistītajiem faktiem un palīgfactiem. Liecinieks ir kriminālprocesa dalībnieks, kas ir zināms visu valstu kriminālprocesuālajā likumdošanā. Atšķirības ir liecinieka statusa noteikšanā, jo pastāv divas liecinieka klasifikācijas iespējas. Pirmā, liecinieks ir kā kriminālprocesa dalībnieks, tas ir, kriminālprocesuālās darbības dalībnieks. Otrā, liecinieks ir kā pierādīšanas līdzeklis, nevis kā procesa dalībnieks kriminālprocesā, taču neatkarīgi no tā, pie kuras klasifikācijas mēs pieturētos, lieciniekam ir kriminālprocesuālās tiesības, pienākumi un atbildība.⁴³

Liecinieks savu kriminālprocesuālo statusu var iegūt:

1. pēc izmeklētāja, prokurora vai tiesneša (tiesas) aicinājuma;
2. bez aicinājuma, ja nopratināšana notiek uz vietas;
3. kā arī gadījumā, kad ir cietusī persona, kuras tiesības un likumiskās intereses ir tikušas aizskartas ar noziedzīgo nodarījumu, nevēlas būt par cietušo un kļūst par liecinieku konkrētajā procesā.

Pirmajā gadījumā liecinieks procesuālo statusu iegūst laikposmā, kad viņš tika uzaicināts uz tiesu sniegt liecības par konkrēto noziedzīgo nodarījumu. Otrajā gadījumā liecinieks par tam zināmo informāciju tiek nopratināts uz notikuma vietas, bet trešajā gadījumā, kad no noziedzīgā nodarījuma ir cietusi persona, kura nevēlas, lai to atzīst par cietušo, atsakoties no cietušā statusa kļūst par liecinieku lietā (KPL 96.panta 3.daļa). Līdz ar ko aptaujā un nopratināšanā cietušajam ir visas liecinieka tiesības un pienākumi (KPL 98.panta 2.daļa). Respektīvi, par liecinieku kriminālprocesā var kļūt jebkura persona, kurai ir zināma informācija, kas ir saistīta ar konkrēto noziedzīgo nodarījumu. Kā norāda KPL 109.panta 2.daļa, tad pirmstiesas procesā liecinieks ziņas sniedz aptaujā vai pratināšanā, savukārt iztiesāšanā tikai nopratinot to.

⁴³ Sk.: Ā. Meikališa „Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1.grāmata”, Rīga, RaKa, 2000.,244.lpp

3.2. Nepilngadīgā liecinieka tiesības, pienākumi un garantijas

Liecinieka tiesības ir reglamentētas KPL 110.pantā, kur panta 1.daļā ir teikts, ka lieciniekam ir tiesības zināt, kādā kriminālprocesā viņš ir uzaicināts liecināt, kādai amatpersonai tas sniedz ziņas un kāds ir šīs amatpersonas procesuālais statuss, bet panta 2.daļa nosaka, ka lieciniekam ir tiesības pirms aptaujas vai pratināšanas saņemt no procesuālās darbības izpildītāja informāciju par savām tiesībām, pienākumiem un atbildību, tāpat par ziņu fiksēšanas veidu, kā arī tiesībām sniegt ziņas viņam saprotamā valodā vai pieaicinot tulku. Bet šā panta 3.daļa paredz, ka lieciniekam ir tiesības:

- izdarīt piezīmes un papildinājumus rakstveidā fiksētajās liecībās vai pieprasīt iespēju liecības uzrakstīt pašrocīgi valodā, kuru viņš prot;
- neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem;
- iesniegt sūdzību par aptaujas vai pratināšanas norisi pirmstiesas kriminālprocesa laikā;
- iesniegt sūdzību izmeklēšanas tiesnesim par neattaisnotu privātās dzīves noslēpuma izpaušanu liecībās vai lūgt tiesu atsaukt jautājumus par privātās dzīves noslēpumu un pieprasīt, lai lūgumu ieraksta sēdes protokolā, ja tas tiek noraidīts;
- juridiskās palīdzības saņemšanai uzaicināt advokātu.

Tāpat šā panta 3.¹ daļā ir paredzētas liecinieka tiesības lūgt jebkurā procesa stadijā, lai tiek pieņemts Eiropas aizsardzības rīkojums, ja pastāv šāda rīkojuma pieņemšanas pamats, bet panta 4.daļā ir noteikts, ka bez liecinieka piekrišanas nedrīkst publiskot plašsaziņas līdzekļos procesuālo darbību laikā fiksētu viņa attēlu iekš foto, video vai ar citu tehnisku līdzekļu palīdzību, ja vien tas nav nepieciešams noziedzīgā nodarījuma atklāšanai. To arī paredz BTAL 71.panta 2.daļa, kura nosaka, ka ir aizliegts izplatīt personiski iegūto informāciju par bērnu, kurš ir kļuvis par noziedzīgā nodarījuma upuri, liecinieku vai pats izdarījis likumpārkāpumu, kā arī tādu informāciju, kura varētu kaitēt bērnam tūlīt vai tālākā nākotnē. Tāpat augstākminētā likuma 71.panta 4.daļa, kura paredz aizliegumu intervēt un izplatīt presē vai citos plašsaziņas līdzekļos informāciju par bērnu, kurš cietis no noziedzīgā nodarījuma, ir tāda nodarījuma liecinieks vai persona, kura paveikusi

noziedzīgo nodarījumu, izņemot gadījumu, kad bērns pats izsaka vēlēšanos pārdzīvoto izpaust atklātībai un tam piekrt viņa vecāki vai citi likumiskie pārstāvji, bet ja uzsākts process, nepieciešama arī procesa virzītāja atļauja.

Izņemot KPL paredzētās liecinieka tiesības, šim procesa dalībniekam ir kriminālprocesuālie pienākumi, kuri noteikti KPL 111.pantā:

- lieciniekam ir jāsniedz patiesas liecības par konkrēto noziedzīgo nodarījumu;
- tiesības neliecināt var būt tikai personām, kurām noteikta procesuālā imunitāte Satversmē paredzētajos gadījumos, KPL vai Latvijai saistošajos starptautiskajos līgumos;
- lieciniekam pēc procesa virzītāja lūguma ir jānorāda sava dzīvesvietas adrese vai elektroniskā adrese sūtījumu saņemšanai;
- lieciniekam jāierodas pēc procesu veicošās amatpersonas aicinājuma norādītajā vietā, laikā un jāpiedalās izmeklēšanas darbībās, ja tās veiktas atbilstošā kārtībā, kur jāmin KPL 146.panta 3.daļa, kura nosaka, ka „*nepilngadīgo uz pratināšanu parasti aicina ar viņa likumiskā pārstāvja, mācību iestādes vai bāriņtiesas (pagasttiesas) starpniecību. Ja ir apstākļi, kas pamatoti liedz vai apgrūtina izmantot šādu aicināšanas kārtību, nepilngadīgo aicina, neizmantojot minēto starpniecību*”. Tātad tas nozīmē, ka visbiežāk par nepilngadīgā ierašanos ir informēti tā likumiskie pārstāvji, vai, citos gadījumos mācību iestāde vai bāriņtiesa, kas, savā ziņā, varētu šķīst nepareizi daļā, kur tiek izmantota mācību iestādes starpniecība. Autore uzskata, ka nepilngadīgo kriminālprocess ir īpatnējs process, kurā, kā iepriekš autore uzsvēra, ir jāatturas no nepilngadīgā emocionālā un psihiskā stāvokļa traumēšanas, ņemot vērā jau radītos pārdzīvojumus. Tamdēļ likumiskie pārstāvji, kuri ir pienācīgi pārstāvēt savu bērnu, kā arī bāriņtiesa, kura ir kompetentā iestāde, ir tiesīgi zināt un vadīt procesu, piemēram, kā starpnieki informējot nepilngadīgo par ierašanās pienākumu un piedaloties procesuālajās darbībās. Savukārt mācību iestādes starpniecība, autoresprāt, būtu jāizslēdz;
- liecinieks nedrīkst izpaust aptaujas un pratināšanas saturu, ja ir brīdināts par tā neizpaušanu.

Par atteikšanos liecināt liecinieks ir atbildīgs pēc Krimināllikuma 302.panta, bet par nepatiesu ziņu sniegšanu lieciniekam iestājas atbildība pēc Krimināllikuma 300.panta. Atteikšanās liecināt var izpausties gan kā atteikšanās sniegt liecības

vispār, gan uz procesa virzītāja atsevišķu jautājumu atbilžu nesniegšanu, tomēr liecinieks atstāj sev tiesības neliecināt pret sevi vai saviem tuviniekiem.

Par apzināti nepatiesu ziņu sniegšanu liecinieku sauc pie kriminālatbildības vispārējā kārtībā pēc tam, kad tiesas spriedums attiecīgajā lietā stājies likumīgā spēkā, vai, kad attiecīgā lieta tikusi izbeigta. Un liecinieka liecības ir nepatiesas, ja tajās pilnīgi vai būtiski ir sagrozīti fakti, kuri attiecas uz lietu vai kuriem ir būtiska nozīme lietas pareizā izmeklēšanā vai iztiesāšanā.⁴⁴ Tomēr jāatgādina, ka persona, kura nebūs sasniegusi 14 gadu vecumu nav saucama pie kriminālatbildības, bet tādai kriminālatbildību nerasniegušai personai būtu jāsaprot, ka liecības ir jāsniedz pēc patiesiem faktiem un jāatgādina, ka citādākā veidā, kā patiesi uzzinot lietas apstākļus, taisnīgumu atjaunot nav iespējams no kā var ciest citi lietā ieinteresētie procesa dalībnieki.

Kā tiek norādīts zinātniskajā literatūrā, tad vairums tiesībzinātnieku klasificē liecinieku kā lietā neieinteresēto personu, kura līdzdarbojas valsts un personu likumisko interešu aizsardzībā un to nodrošināšanā. Tomēr autore uzskata, ka lieciniekam ir būtiska nozīme procesā un tas nav absolūti neieinteresētais procesa dalībnieks. Pirmkārt, liecinieks redzot vai dzirdot ar konkrēto noziedzīgo nodarījumu saistītos faktus arī ir pakļauts emocionālam pārdzīvojumam, iekšējām bailēm par savu veselību vai dzīvību un tas nozīmē, ka šī persona ir ieinteresēta noziedznieka notveršanā un sodīšanā. Otrkārt, liecinieks ir persona, kura var tikt apdraudēta tieši tamdēļ, ka tā piekritusi liecības sniegt. Kā jau autore iepriekš uzsvērusi, tad nepilngadīgie procesa dalībnieki paši pēc sevis ir mazāk aizsargāti un vieglāk ietekmējami. Apskatot nepilngadīgo liecinieku, kā kriminālprocesa dalībnieku, svarīgi ir noskaidrot ar kādiem kriminālprocesuālajiem līdzekļiem tiek aizsargātas nepilngadīgā liecinieka intereses. Autore vērš uzmanību uz „Personas speciālās aizsardzības likuma” 1.pantu, kurš nosaka, ka „likuma mērķis ir nodrošināt to personu dzīvības, veselības un citu likumisko interešu aizsardzību, kuras liecina kriminālprocesā vai piedalās smaga vai sevišķi smaga nozieguma atklāšanā, izmeklēšanā vai iztiesāšanā”, savukārt šī likuma 4.pants norāda tās personas, kuras bauda ar likumu paredzēto speciālo aizsardzību. 4.panta 1.daļa nosaka, ka tiesības uz speciālo aizsardzību ir personām, kas liecina vai ir liecinājušas kriminālprocesā:

⁴⁴ Sk.: Ā. Meikališa „Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1.grāmata”, Rīga, RaKa, 2000., 245.lpp

- cietušajam, lieciniekam vai citai personai, kura liecina vai ir liecinājusi par smagu vai sevišķi smagu noziedzīgo nodarījumu;
- nepilngadīgai personai, kura liecina par Krimināllikuma 161.panta (*Seksuāla rakstura darbības ar personu, kura nav sasniegusi sešpadsmit gadu vecumu*), 162.panta (*pavešana netiklībā*) un 174. pantā (*Cietsirdība un vardarbība pret nepilngadīgo*) paredzētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem;
- kā arī personai, kuras apdraudējums var ietekmēt kriminālprocesā liecinošo personu.

Izejot no KPL un „Personas speciālās aizsardzības likuma” pantiem var secināt, ka ne visos gadījumos liecinieks, būdams nepilngadīgs, būs speciāli aizsargājama persona un tuvu ne vienmēr liecinieks tiks pasargāts un tam arī netiks nodrošināta aizsardzība pret potenciālajiem likumpārkāpējiem pret kuriem tas būs devis liecības.

Izejot no iepriekš apskatītā, tad liecinieks kriminālprocesā ir persona, kurai ir zināma tāda informācija, kas var palīdzēt atklāt noziedzīgo nodarījumu. Informācija var būt gan tāda, ko persona, kura tiek nopratināta, ir ieguvusi personiski, piemēram, dzīvojot kaimiņos vai kopā strādājot ar aizturēto, aizdomās turamo vai apsūdzēto vai no noziedzīgā nodarījuma cietušo personu. Informācija var būt arī tāda, kuru persona, kura tiek nopratināta, ir uzzinājusi būdama par liecinieku noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, piemēram, atradusies nozieguma izdarīšanas vietā, blakus tai vai citādāk redzējusi vai dzirdējusi ar konkrēto noziedzīgā nodarījuma saistītos faktus. Pamatjautājums uz kuru autore vēlas vērst uzmanību ir liecinieka aizsardzība. Lielākā daļa tiesībzinātnieku norāda uz liecinieku kā neieinteresētu procesa dalībnieku, tad jāsecina, ka pēc KPL un citiem spēkā esošajiem likumiem lieciniekam ir procesuālās tiesības un pienākumi, bet atsevišķos gadījumos tam arī paredzēta speciālā aizsardzība. Tāpat liecinieks ir nenoraidāma persona, kuras liecībām ir būtiska nozīme noziedzīgā nodarījuma atklāšanā. No visa iepriekš minētā, kad liecinieks tiek iesaistīts procesuālajās darbības, autorsprāt, tas kļūst par procesā ieinteresēto personu, kuram pastarpināti jāizpilda ne vien procesā paredzētos pienākumus, bet tāpat jā rūpējas par savu likumisko interešu ievērošanu. Ja liecinieks ir nepilngadīga persona, tad tam ir tiesības uz sevišķi noregulēto pratināšanas kārtību un par tā interešu ievērošanu būtu jāgādā procesa virzītājam.

Kā tika minēts augstāk, būtiska nozīme nepilngadības pazīmei ir pratināšanas kārtībā. Tāpat kā nepilngadīgo cietušo, tāpat nepilngadīgo liecinieku pratinot ir jāievēro tās pratināšanas īpatnības, kuras parādās pie nepilngadīgās personas kā procesa dalībnieka. KPL 151.pants nosaka liecinieka, cietušā, pārstāvja un kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka pratināšanas kārtību. Savukārt KPL 152.pantā ir regulēta kārtība, kādā pratināms nepilngadīgais procesa dalībnieks.

Pratināšana pati par sevi ir kriminālprocesuāla darbība, lai mutvārdos iegūtu liecību par lietā svarīgiem apstākļiem no liecinieka, cietušā, aizturētā vai aizdomās turamā, eksperta, kuru veic procesa virzītājs un liecībām ir pierādījumu nozīme. Pratināšanas process tiek fiksēts pratināšanas protokolā vai tiesas sēdes protokolā.⁴⁵ Ņemot vērā, ka, galvenokārt, autore vērš uzmanību uz nepilngadīgo pratināmo personu, tad liela vērība ir jāpievērš pratināšanas laikam, vietai un pieejai, kāda tiek pielietota veicot pratināšanu ar nepilngadīgo. Piemēram, pēc KPL 152.panta, veicot nepilngadīgā pratināšanu, jāievēro, ka:

- pratināšanu jāveic pēc iespējas ātrāk;
- pratināšanu vēlams veikt vienam un tam pašam izmeklēšanas darbības veicējam;
- pratināšanas ilgums diennaktī, bez paša pratināmā piekrišanas, nevar pārsniegt 6h, iekaitot pārtraukumu,
- nepilngadīgo personu pratina tāds izmeklēšanas darbības veicējs, kam ir speciālas zināšanas saskarsmē ar nepilngadīgo, bet ja izmeklēšanas darbības veicējs nav ieguvis nepieciešamo zināšanu vai, ja tas uzskata par nepieciešamu, tad pratināšana notiek ar pedagoga vai psihologa piedalīšanos;
- pratināšanā piedalās viens no pratināmā likumiskajiem pārstāvjiem un ar izmeklēšanas darbības veicēja atļauju var uzdot pratināmajam jautājumus;
- nepilngadīgo, kurš nav sasniedzis 14 gadu vecumu, tātad ir mazgadīgs, nebrīdina par kriminālatbildības iestāšanos, ja tas sniedz nepatiesas liecības vai atsakās liecināt;
- atsevišķos gadījumos, kad nepilngadīgais, nebūdam sasniedzis 14 gadu vecumu, ir atzīts par cietušo no vardarbības, ko nodarījusi persona, no kuras cietušais ir materiāli vai citādi atkarīgs, cilvēku tirdzniecības vai noziedzīga

⁴⁵ Sk.: *Juridisko terminu vārdnīca. Autoru kolektīvs. Rīga: Nordik, 1998., 212.lpp.*

nodarījuma pret tikumību vai dzimumneaizskaramību, var kaitēt tieša pratināšana, to var izdarīt ar tehnisko līdzekļu un psihologa starpniecību. Ja izmeklētājs vai prokurors tam nepiekrīt, tieša pratināšana izdarāma tikai ar izmeklēšanas tiesneša atļauju, bet tiesā — ar tiesas lēmumu.

Tātad tas nozīmē, ka pēc KPL 152.panta nopratinot nepilngadīgo liecinieku ir jāievēro reglamentēto speciālo kārtību, bet, piemēram, izejot no 152.panta 4.daļas un 153.panta nepilngadīgajam cietušajam tiek nodrošināta iespēja veikt nopratināšanu ar tehnisko līdzekļu un psihologa starpniecību, lai radītu mazāku psihisko un emocionālo pārdzīvojumu mazgadīgajam procesa dalībniekam. Autore nepiekrīt, ka šāda pratināšanas kārtība ir iespējama tikai 14 gadus nenasniegušajam cietušajam atsevišķos noziedzīgā nodarījuma sastāva gadījumos. Pēc autores domām tādai pratināšanas iespējai jābūt arī attiecībā uz nepilngadīgo liecinieku jebkurā situācijā, kad nepilngadīgais liecinieks to lūdz pats vai kad tas ir acīmredzams no paveiktā noziedzīgā nodarījuma rakstura vai liecinieka emocionālā vai fiziskā stāvokļa. Apskatot Komisijas sniegtā paziņojuma “Ceļā uz ES stratēģiju par bērnu tiesībām” Latvijas sniegtās atbildes pauda viedokli arī par pratināšanas kārtību. Nodaļā par bērniem draudzīgu tiesu sistēmu tika norādīts, ka pratināšanas procedūrā KPL paredz, ka psihologs var savā atzinumā norādīt, ka nav pieļaujama otrreizējā bērna pratināšana, tomēr praksē tas visbiežāk tiesā tiek atkārtoti pratināts. Problēma atklājas tajā, ka pastāvošais KPL regulējums tieši neierobežo bērna pratināšanas reižu skaitu, bet faktiski to ierobežo KPL 152.panta 4.daļa. Tāpat tika norādīts, ka jebkuram speciālistam, kurš strādā ar bērniem, tai skaitā tiesneši, prokurori, policijas darbinieki, ir jābūt speciāli apmācītiem darbā ar bērniem. Tāpat Komisija uzdeva jautājumu par to, vai pastāv juridiskie un praktiskie pasākumi, kuru izmantošana ļauj izvairīties no vairākkārtējām nopratināšanām tiesas procesos un samazināt negatīvu pieredzi, ko bērni gūst iesaistoties kriminālprocesos. Latvijas sniegtajās atbildēs tika pieminēts, ka nepilngadīgos, kuri nav sasnieguši 14 gadu vecumu, pēc izmeklēšanas darbības veicēja ieskata jebkurā gadījumā var pratināt pedagoga vai psihologa klātbūtnē. Tiek minēts KPL 153.pants un pratināšanas kārtība, kad 14 gadus nenasnieguša persona tiek pratināta ar psihologa starpniecību. Procesuālā kārtība paredz, ka procesa virzītājs (tiesa) un pieaicinātās personas atrodas citā telpā, kur tehniskie līdzekļi nodrošina to, ka var dzirdēt un redzēt pratināmo personu un psihologu. Pratināmais kopā ar psihologu atrodas telpā, kas piemērota sarunai ar nepilngadīgo un kurā tehniski nodrošināts, ka procesa virzītāja jautājumus dzird tikai psihologs. Tāpat tiek minēts, ka tehnoloģisko līdzekļu

izmantošana ļauj cietušā bērna lietu izskatīt tiesas sēdē bez viņa klātbūtnes, izmantojot piemērotas komunikāciju tehnoloģijas. Tāpat, kas attiecas uz nepilngadīgo liecinieku, tad kriminālizmeklēšanā attiecīgā gadījumā bērna kā liecinieka uzklaušīšanu var ierakstīt videolentē un nodrošināt, ka šos videoierakstus var izmantot kā pierādījumus kriminālprocesā tiesā. Tāpat tiek rosināts izvērtēt bērna spēju piedalīties tiesvedības procesā tā fiziskā un emocionālā stāvokļa dēļ, kas dod pamatu pielietot tādu iespēju, kā liecību sniegšana norisinās caur videokonferenci. Tādējādi KPL 153.panta 1. un 2.daļa paredz iespēju nepilngadīgas personas pratināšanu veikt ar tehnisko līdzekļu un psihologa starpniecību.⁴⁶ Lai arī autorsprāt, no KPL 153.panta 1.daļas izriet, ka tāda veida pratināšana ir iespējama tikai 14 gadus nenasniegušajam cietušajam, tomēr no atbildēm, kuras sniedza Komisijas paziņojumam, var secināt, ka procesa virzītājs ir tiesīgs izvērtēt arī konkrētā liecinieka fizisko un psihisko stāvokli, lai noteiktu, kāds pratināšanas veids būs piemērojams konkrētajā situācijā, kas ir pozitīvi vērtējams no nepilngadīgā liecinieka pozīcijas.

Veicot padziļinātu izpēti par nepilngadīgo liecinieku kriminālprocesā autores ievēribā nonāca nodibinājuma „Centrs „Dardedze””, kas ir nevalstiska organizācija, kuras darbības centrā ir mērķis pasargāt bērnus no vardarbības, Latvijas-Šveices sadarbības programmā tapis projekts „Bērns kā cietušais vai liecinieks kriminālprocesā”. Projekta vispārējais mērķis bija veicināt izmeklēšanas un iztiesāšanas procesā iesaistīto institūciju saskaņotu rīcību bērna interešu nodrošināšanai situācijās, kad bērns iesaistīts kriminālprocesā kā cietušais vai liecinieks, lai panāktu bērna interešu nodrošināšanu un nodrošinātu tā dzīves kvalitātes atjaunošanu. Kā tika izklāstīts, tad galvenais mērķis projekta ietvaros bija nostiprināt nepilngadīgo nopratināšanas kārtību, galvenokārt, nopratināšanas telpas standarta izveidi. „Centra „Dardedze”” projekta rezultāti vainagojās ar metodiska materiāli izveidi valsts un pašvaldību policijas darbiniekiem, kas sniedz ieteikumus, kā rīkoties gadījumos, kad ir aizdomas par notikušu vardarbību, kā pareizi strādāt notikumu vietā, kā sastādīt ziņojumu un kā rīkoties situācijā, kad jānopratina nepilngadīgais cietušais vai liecinieks. Projekta realizācijai tika veiktas četras supervīzijas. Supervīzijas nozīmē kolektīvu atbalstu jautājumos, kas saistīti ar darbu un profesionālo darbību un tas paredz supervīzijas pakalpojumus dažādās

⁴⁶ Sk.: *Apspriežu dokuments par Eiropas Komisijas paziņojumu par bērnu tiesībām (2011.-2014. gads) Latvijas atbildes*¹. 7.,9.lpp Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/sabiedribas_lidzdaliba/atbildes_bern_ties.pdf

formās un tās ir paredzētas dažādu mērķu sasniegšanai⁴⁷. Projekta ietvaros tika veiktas individuālās nopratināšanas gadījumu supervīzijas, gan grupu supervīzija visu krīžu centru iesaistītajiem speciālistiem. Projekta gaitā izstrādātās vadlīnijas un standarts tika aprobēts 50 kriminālprocesos, kuros bija iesaistīti vismaz 50 bērni līdz 18 gadu vecumam. Gala rezultātā tika uzlaboti esošie tehniskie palīglīdzekļi, kas ir papildināti atbilstoši izstrādātajam nopratināšanas telpu standartam. Tāpat projekta ietvaros tika panākts, ka speciālisti, kas iesaistīti kriminālprocesos, kur cietušais vai liecinieks ir nepilngadīgas personas, izmanto vienotas un bērniem draudzīgas metodes un tehniskos palīglīdzekļus nopratināšanas procesos. Tai sakarā autore vērs uzmanību, kādi ir nopratināšanas telpu standarti, lai spētu izanalizēt to piemērotību nepilngadīgajiem lieciniekiem un citām kriminālprocesā iesaistītajām nepilngadīgajām personām.

Apskatot „Centra „Dardedze”” izvirzītos nopratināšanas telpas kritērijus var minēt:

1. Bērnam draudzīga vide:
 - 1.1) īpaši apmācīti speciālisti;
 - 1.2) mājīga uzgaidāmā telpa;
 - 1.3) nodrošināts privātums;
 - 1.4) nopratināšanas telpas iekārtojums.
2. Nopratināšanas telpas tehniskais nodrošinājums:
 - 2.1) kamera (vai kameras);
 - 2.2) attēla un skaņas pieejamība citā telpā un saziņas iespējas;
 - 2.3) nodrošinājums ar papildus materiāliem, piemēram, automātiskās lelles, ķermeņa shēmas u.t.t.;
3. Informatīvie materiāli cietušajiem vai lieciniekiem un viņu ģimenēm.⁴⁸

Tātad var secināt, ka personas, kuras veic kriminālprocesu un procesa ietvaros saskaras ar nepilngadīgām personām, praktizēšanas gaitā ir nonākušas pie secinājuma, ka pratinot nepilngadīgas personas ir nepieciešams nodrošināt piemērotu vidi, un radīt personai drošības sajūtu, kas ļauj labāk saprasties ar nepilngadīgo cietušo vai liecinieku, kuru nopratina par lietas faktiskajiem apstākļiem. Tāpat pie pratināšanas telpas kritērijiem ir konkrēti norādīti tie

⁴⁷ Sk.: Latvijas Supervizoru apvienība. Pieejams: <http://www.supervizija.lv/lv/>

⁴⁸ Sk.: Centrs „Dardedze” „Nopratināšanas telpu standarts”, Rīga, 2011., 5.lpp

elementi, kas būtu nepieciešami pie konkrētās telpas izveides, piemēram, pārdomāta iespēja sazināties un fiksēt nepilngadīgās liecinošās personas sniegtās liecības, faktus un citādāk. Tāpat tādējādi ir iespējams kontrolēt, kā norit kriminālprocesuālā darbība. Un jebkuru videoierakstu procesa laikā drīkst rādīt tiesas sēdē, kā pierādījumu, ja vien tam nav pamatoti šķēršļi.

Apskatot izvirzītos nopratināšanas telpas standartus jāpiebilst, ka katrs nepilngadīgais, kurš ir iesaistīts kriminālprocesā un kuram ir jāsniedz liecības, ir psiholoģiski nestabils, tamdēļ katrs individuāli uztver notiekošo un citādāk var vērtēt un reaģēt uz situāciju kopumā. Pirmais punkts, kas tika izvirzīts attiecībā uz nopratināšanas telpu ir bērnam draudzīga vide. Protams, pirmkārt, tie ir kvalificēti speciālisti, kas ir spējīgi mazāk traumatiski un efektīvi veikt nopratināšanu, lai iegūtu visu nepieciešamo un bērnam zināmo informāciju tai pat laikā izmantojot saudzīgāku pieeju un netraumējot nepilngadīgā liecinieka psihi. Otrkārt, mājīgas telpas. Kā trešais punkts tika minēts nopratināšanas telpas tehniskais aprīkojums. Ņemot vērā, ka izstrādājot nopratināšanas telpas standartus un arī pēc KPL tika noteikts, ka pratināšanu veic kompetentā persona un nepilngadīgais liecinieks divatā, savukārt ar pieejamajiem tehniskajiem līdzekļiem tiek nodrošināta iespēja redzēt un dzirdēt nopratināmās personas liecības arī procesa virzītājam un, ja nepieciešams, citām kriminālprocesā iesaistītajām personām. Tātad, ir nepieciešams pareizi aprīkot telpu ar kamerām un skaņas ieraksta aparāturu, bet, autoresprāt, šie tehniskie līdzekļi nedrīkst būt uzbāzīgi. Ar to saprotams, ka ieejot telpā nedrīkst rasties iespaids, ka nepilngadīgā persona ienāk filmēšanas studijā, bet pratinātājs ir attēla un skaņas operators. Tehniskajam aprīkojumam jābūt pielāgotam un ierīkotam pēc iespējas neuzkrītošāk un ar iespēju to viegli kontrolēt, t.i., ieslēgt, regulēt skaņu vai citādāk ar to strādāt. Un pie trešā punkta tiek minēti informatīvie materiālie cietušajam vai lieciniekam un viņu ģimenēm. Autoresprāt tie varētu būt bukleti ar nepilngadīgā liecinieka vai cietušā kriminālprocesuālajām tiesībām un pienākumiem, tā pat informācija par iestādēm, kur nepilngadīgie cietušie vai liecinieki var vērsties pēc palīdzības vai atbalsta un tik pat labi reklāmas ar psihologu konsultācijām tieši šādiem gadījumiem, kad nepilngadīgais liecinieks, būdams pakļauts emocionālam un psiholoģiskam stresam, var vērsties pēc palīdzības. Tātad varētu apgalvot, ka dzīvē ir redzamas dažas izmaiņas, kas vērstas tieši uz kriminālprocesa pilnvērtīgu izstrādi, neaizmirstot, ka ir dažādi kriminālprocesa dalībnieki un ņemot vērā nepilngadīgo procesa dalībnieku individuālās īpatnības, galvenokārt, vecumu un brieduma pakāpi.

KOPSAVILKUMS UN PRIEKŠLIKUMI

Darba gaitā autore vērsa uzmanību uz nepilngadīgo kriminālprocesa dalībnieku ietekmi uz procesa norises kārtību. Galvenais uzdevums bija izpētīt un sniegt ieskatu par nepilngadīgo cietušo un nepilngadīgo liecinieku kriminālprocesuālajām tiesībām, pienākumiem un garantijām, kuras izriet no Latvijas normatīvajiem aktiem un starptautiskajiem dokumentiem, kā arī pievērst uzmanību tām nepilnībām, kuras būtu jānovērš, lai procesa norise ar nepilngadīgo personu piedalīšanos noritētu pēc iespējas piemērotāk šo personu tiesībām un likumiskajām interesēm, vienlaikus nodrošinot kvalitatīvu un taisnīgu procesa norisi. Tāpat tika apskatītas atšķirības, kuras parādās veicot procesuālās darbības, piemēram, nopratināšanā, kur paredzēta speciāla kārtība nopratinot nepilngadīgos un citas procesuālās īpatnības. Tāpat tika apskatīti citi jautājumi, kurus būtu nepieciešams racionalizēt. Darba noslēgumā tiek piedāvāti priekšlikumi, kuru adaptēšana un nostabilizēšana Latvijas normatīvajos aktos, autoresprāt, sekmētu kriminālprocesa norisi darbā ar nepilngadīgajiem procesa dalībniekiem.

1. Nepilngadīgais cietušais kā sevišķi aizsargājams procesa dalībnieks. Autore vērs uz uzmanību, ka lai arī nepilngadīgajam procesa dalībniekam ir citādāka procesuālo darbību kārtība un paredzēta lielāka kompetento personu iesaistīšanās procesā, tomēr būtu nepieciešams nepilngadīgo cietušo atzīt par tādu personu, kuram ir nepieciešamība pēc īpašas aizsardzības. Autore ierosina paplašināti tulkot un piemērot „*speciāli aizsargājamo personu*” statusu attiecībā uz cietušajiem un tāpat uz lieciniekiem procesa ietvaros, kas ir sevišķi būtiski, ja cietušais vai liecinieks ir nepilngadīga persona.

2. Nepilngadīgas personas priekšlaicīgu pasludināšanu par pilngadību sasniegušu likumā paredzētajā kārtībā. Autore, veicot izpēti par nepilngadīgajiem kriminālprocesa dalībniekiem, ierosina veidot tādu kriminālprocesuālo sistēmu, kurā personas, kuras nav sasniegušas 18 gadu vecumu, neatkarīgi no citiem apstākļiem, ir atzīstamas par nepilngadīgajiem kriminālprocesā, kas varētu kalpot kā procesuālā garantija. Autore piedāvā paredzēt KPL normu, kura nosaka, ka kriminālprocesā, persona, līdz 18 gadu sasniegšanai ir nepilngadīga un ir pakļauta tādai kriminālprocesa darbību gaitai, kas attiecas uz nepilngadīgām personām.

3. 15 gadu vecumu nerasniegušā cietušā tiesības un to pilnīga pārņemšana un īstenošana ar tā likumisko pārstāvi, atstājot vien

nepilngadīgajam tiesības izteikt viedokli un liecināt. Autoresprāt, izšķirošajai lomai šādā kriminālprocesā ir jābūt izmeklētājam, kurš specializējies nepilngadīgo lietās, tā attieksmei un darbībām procesa ietvaros. Izmeklētājs, kā speciālists, varētu dot ieteikumus vecākiem, nodrošināt cietušajam psihologa iesaistīšanu nopratināšanā un citādāk izprast paša cietušā gribu un attieksmi pret noziedzīgo nodarījumu, kā arī būt par galveno procesa norises vadītāju visa procesa ietvaros, respektīvi, autore uzskata, ka ir nepieciešams noregulēt un ar likumu paredzēt, ka kriminālprocesā, kurā cietušais nav sasniedzis 15 gadu vecumu, aktīvi tiek iesaistīts izmeklētājs un tam ir tiesības izvērtēt procesuālo darbību nepieciešamību un to norises kārtību.

4. Kriminālprocesā iesaistīto amatpersonu kvalifikācija un citām procesā iesaistītajām personām un to speciālajām zināšanām darbā ar nepilngadīgajiem. Autore uzskata, ka apmācību kursi kvalifikācijas celšanai ir nepieciešami, sevišķi tām kompetentajām personām, kuras veic izmeklēšanas darbības kā ar cietušajiem, tā arī lieciniekiem, kuri ir jaunāki par 18 gadiem. Tātad ir nepieciešams nodrošināt apmācības kursus un programmas, kuras ietver sevī jaunākās novitātes darbā ar nepilngadīgajiem un dažādu metožu ieviešanu un adaptēšanu Latvijas praksē.

5. Pratināšanas laikā pieaicināmās personas. Kā jau paredzēts KPL tā arī pēc pēdējiem pētījumiem ir noteikti standarti, kā jānotiek nepilngadīgā nopratināšanai. KPL ietvaros tiek noteikts pratināšanas ilgums, vieta un pratināšanā iesaistītas personas. KPL 152.panta 2.daļā ir paredzēts, ka nepilngadīgo pratināšanā piedalās izmeklētājs un tā var tikt veikta piedaloties pedagogam vai psihologam. Autore ierosina izslēgt „pedagogu” no KPL 152.panta 2.daļas kā personu, kuras klātbūtnē var veikt pratināšanu.

6. Pratināšanas norises laikā nodrošināmie minimālie pratināšanas standarti nepilngadīgajiem. Autore uzskata, ka ir nepieciešams noteikt minimālos standartus, kuri ir vispārsaistoši un paredzēti normatīvajos aktos un kuri jānodrošina nepilngadīgajiem cietušajiem un nepilngadīgajiem lieciniekiem, lai pasargātu tos no atkārtotas viktimizācijas un radītu drošību un uzticēšanās sajūtu, kas var ietekmēt sniegto liecību saturu.

7. Izlīguma process nepilngadīgo lietās. Veicot izpēti par kriminālprocesu, kurā iesaistītās personas ir nepilngadīgas, autore vērsa uzmanību uz Valsts probācijas dienesta publiski pieejamajiem pārskatiem, kur tika apskatīts

izlīguma procesā iesaistīto vecuma minimālā robeža. Autoresprāt, izlīguma process nav īstenojams vecuma robežā līdz cietusī persona nav sasniegusi 15 gadu vecumu un kamēr persona nav tiesīga realizēt savas tiesības kopīgi ar pārstāvi. Tātad, autore piedāvā paredzēt normatīvajos aktos izlīguma vecuma minimālo robežu.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS

Normatīvie akti:

1. *Bērnu tiesību aizsardzības likums: LR likums, Latvijas Vēstnesis, 1998. 8.jūnijs, nr. 199/200*
2. *ANO Bērnu tiesību konvencija: starptautisks dokuments, Latvijas Vēstnesis, 2014. 28.novembris, nr. 237 (5297),*
3. *Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/29/ES, aizstāta ar Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI*
4. *Latvijas Republikas Satversme: LR likums: Latvijas Vēstnesis, 1993. 1.jūlijs, nr.43*
5. *Kriminālprocesa likums: LR likums, Latvijas Vēstnesis, 2005. 11.maijs, nr. 74 (3232)*
6. *Krimināllikums: LR likums, Latvijas Vēstnesis, 1998. 8.jūlijs, nr. 199/200 (1260/1261)*
7. *Civiltāvokļa aktu likums: LR likums, Latvijas Vēstnesis, 2005. 1.aprīlis, nr. 52 (3210)*

Grāmatas:

8. *Ā. Meikališa „Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1.grāmata”, Rīga, RaKa, 2000.*
9. *Ā.Meikališa, K.Strada „Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca”, Rīga, RaKa, 2000.*
10. *J. Načisčionis „Administratīvās tiesības”, Rīga, Latvijas Vēstnesis, 2003.*
11. *Juridisko terminu vārdnīca. Autoru kolektīvs. Rīga: Nordik, 1998.*
12. *U.Krastiņš, V.Liholaja, A.Niedre „Krimināltiesības”, Rīga, Tiesu namu aģentūra, 1999.*
13. *Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве. Санкт-Петербург-Москва-Харьков-Минск, 2001.*

14. Latvijas Universitātes 71. zinātniskās konferences rakstu krājums „Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade- kā rast pareizo līdzsvaru”, Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2013.

Atsevišķi raksti internetā:

15. I.Kants „Kas ir apgaismība?”

Pieejams: http://labsa.awardspace.info/gram_plaukts/katalogs.php?f=21&p=1

16. Apspriežu dokuments par Eiropas Komisijas paziņojumu par bērnu tiesībām (2011.-2014. gads). Latvijas atbildes¹.

Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/sabiedribas_līdzdaliba/atbildes_bern_ties.pdf

17. Biedrības „Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS” pētnieku kolektīvs par pētījumu „Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības kontekstā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā”

Pieejams:

<http://at.gov.lv/files/uploads/files/docs/2011/atjaunojosa%20justicija.pdf>

18. V.Semenkova, U.Miķelsons „Drošības psiholoģija”.

Pieejams: http://www.eksperts.gold.lv/Drosibas_psihologija.pdf

19. M.Makdonalda „Ziniet savas tiesības- direktīva par cietušo tiesībām”

Pieejams:

http://www.eujusticia.net/images/uploads/pdf/KYR_to_the_Victims_Directive_Latvian.pdf

20. Biedrības „Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS” pētniece S.Sīle „Cietušo tiesību divas ēras”, publicēts 24.07.2014.

Pieejams: <http://providus.lv/article/cietuso-tiesibu-divas-eras>

21. Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums par tematu “Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai “Cietušo tiesību stiprināšana Eiropas Savienībā”, 2011.

Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:043:0039:0046:L V:PDF%20>

22. Advokātu biroja „Borenius” tiesību apskats par 2015.gada februāri, sagatavots 16.03.2015

Pieejams: http://www.borenius.lv/static/Borenius_Likumdosanas_apskats_februaris.pdf

23. K.Veckrāce „Kas ir psihologs”.

Pieejams: <http://www.psihologe.lv/ka-atskirt/kas-ir-psihologs>

24. M.Luksa „Tiesāšanās vietā – izlīgums. Kā taisnīguma atjaunošanas iespēja”.

Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/likumi-prakse/247648-tiesasanas-vieta-izligums-ka-taisniguma-atjaunosanas-iespeja>

25. Noziedzīgosnodarījumos cietušo vajadzību nodrošinājums: atbalsts viktimizācijas prevencijai Latvijā. Pētījuma kopsavilkums.

Pieejams:

http://jpa.gov.lv/uploads/filedir/noziedzgosnodarjumoscietuovajadzgunodroinjums_pk.pdf

26. Latvijas Supervizoru apvienība.

Pieejams: <http://www.supervizija.lv/lv/>

Periodika:

27. Centrs „Dardedze” „Nopratināšanas telpu standarts”, Rīga, 2011.

28. I.Poudžuna „Psiholoģiskie faktori procesuālajās darbībās ar cietušo izmeklēšanas laikā” // // Jurista Vārds, nr. 42(547), 04.11.2008

29. J. Fjodorovs „Kas ir policijas resoriskā pārbaude” // Jurista Vārds, nr. 21(616), 25.05.2010.

Statistikas dati:

30. Valsts probācijas dienesta 2008.gada pārskats. Pieejams: file:///C:/Users/User/Downloads/lv_documents_parskati_2008_2008_vpd_publicais_parskats_final.df

31. Valsts probācijas dienesta 2013.gada pārskats. Pieejams: http://www.probacija.lv/uploads/gada_parskati/2013_vpd_publicais_parskats_16_06_2014.pdf

Dokumentārā lapa

Bakalaura darbs „Nepilngadīgais cietušais un nepilngadīgais liecinieks kriminālprocesā” izstrādāts LU Juridiskajā fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autore: Sabīna Markova

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītāja: profesore Dr. iur. Ārija Meikališa

Recenzents(e):

Darbs iesniegts Krimināltiesiskajā katedrā _____

(dd.mm.gg.)

Metodiķe:

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījuma komisijas sēdē

_____ prot. nr. , vērtējums (.....)

(dd.mm.gg.)

Komisijas sekretāre: